

Експедиції

УДК 398.332(477.82)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.06.1454>

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ЛЮБЕШІВЩИНИ В ОБРЯДАХ, ЗВИЧАЯХ ТА ФОЛЬКЛОРИ

Володимир ГАЛАЙЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

кандидат філологічних наук, доцент,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Сергій ЦИПИШЕВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-8930>

заступник директора з наукової роботи,

Музей народної архітектури і побуту у Львові
імені Климента Шептицького,

вул. Чернеча Гора, 1, 79014, м. Львів, Україна,
e-mail: SerhiyTsyypyshev@gmail.com

Актуальність проблематики цієї публікації зумовлена низкою чинників, однак це живий інтерес широкого кола людей, що цікавляться традиціями свого народу до явищ духовної культури. *Мета дослідження* — комплексно описати народний календар Любешівщини, що є складовою Західного Полісся. *Об'єктом* дослідження є календарно марковані обряди, звичаї, повір'я та фольклор населених пунктів Любешівщини, а *предметом* — їхні загальноукраїнські риси, регіональні та локальні особливості. *Методологічною основою* дослідження стало використання методу польової етнології, а також напрацювання етнографів у сфері укладання народних календарів окремих місцевостей. Традиційний календар Любешівщини ще не був предметом спеціальних досліджень, в чому полягає *новизна* і *актуальність* статті. Цей аспект висвітлений у науковій літературі доволі скупо, відтак основою роботи є польові матеріали авторів.

У публікації комплексно описано реєстр свят і присвяток, у відзначенні яких на Любешівщині виразно простежується народна складова.

Ключові слова: Полісся, Любешівщина, календарні звичаї та обряди, Різдво, Великдень, Юрія, Русальний тиждень, Купайла.

Volodymyr HALAICHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

Candidate of Philology, Docent

The Ivan Franko National University of Lviv,

Department of Ethnology,

1, Universytets'ka str., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: halay_czuk@ukr.net

Serhii TSYYPYSHEV

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-8930>

Deputy Director of Research,

Museum of Folk Architecture and Rural Life in Lviv

named after Klymentii Sheptytskyi,

1, Chernecha Hora str., Lviv, 79014, Ukraine

e-mail: SerhiyTsyypyshev@gmail.com

POPULAR CALENDAR IN RITUALS, CUSTOMS AND FOLKLORE OF LIUBESHIV DISTRICT

The urgency of the issue of this paper is due to a number of factors, but above all, it is the significant interest of a wide range of people interested in the traditions of their folk, to the phenomena of spiritual culture. In the proposed selection of materials, the authors set an aim to describe comprehensively the folk calendar of Liubeshiv region, which is a component of Western Polissia. The object of the research is calendar-marked rites, customs, beliefs and folklore of the settlements of Liubeshiv region, and the subject is their all-Ukrainian features, regional and local features. The methodological basis of the study was the use of the method of field ethnography, as well as the work of ethnographers in the area of compiling folk calendars of individual localities. The traditional calendar of Liubeshiv region has not yet been the subject of special research. This aspect is not enough covered in the scientific literature, so the basis of the paper is the field materials of the authors.

The publication comprehensively describes the register of big and little holidays, in the solemnization of which in the Liubeshiv region is clearly traced the folk component.

In general, traditional calendar customs, rites and their folklore accompaniment in Liubeshiv region correspond to the identical layer of spiritual culture of other districts of Western Polissia and are organically intertwined into the all-Polissian, and mostly in the all-Ukrainian traditions also.

Among the relics of spiritual antiquity, it is worth noting:

- The custom of calling for Christmas Dinner, in addition to Frost, also the Wind and the Sun;

- The motivation of the custom of throwing shells from consecrated eggs «on the moving water» in order to «swim to the dead»;

- The existence of the archaic custom of «vodyty Kusta»;

- The connection of the «obzhynky beard» and the celebration of St. Andrew's Day with the funeral rites, etc.

Keywords: Polissia, Liubeshiv district, calendar customs and ceremonies, Christmas, Easter, Yuri's day, Mermaids week, Kupala.

Вступ. *Актуальність* проблематики цієї публікації зумовлена низкою чинників, однак насамперед це живий інтерес широкого кола людей, що цікавляться традиціями свого народу, до явищ духовної культури.

У пропонованій добірці матеріалів автори ставлять перед собою мету комплексно описати народний календар Любешівщини, що є складовою Західного Полісся. *Об'єктом* дослідження є календарно марковані обряди, звичаї, повір'я та фольклор населених пунктів Любешівщини, а *предметом* — їхні загальноукраїнські риси, регіональні та локальні особливості. *Методологічною основою* дослідження стало використання методу польової етнографії, а також напрацювання етнографів у сфері укладання народних календарів окремих місцевостей.

Традиційний календар Любешівщини у комплексі ще не був предметом розгляду дослідників, хоча відповідні матеріали з населених пунктів району спорадично й трапляються на сторінках спеціалізованих наукових видань, як-от у монографії Светлани Толстої про народний календар Полісся [1], статті Олекси Ошуркевича про традицію обряду «Куст» на так званому Волинському Поліссі [2] та низці інших наукових розвідок, здебільшого фольклористичного характеру.

Джерельною основою цієї публікації стали польові матеріали авторів, зафіксовані на Любешівщині в липні-серпні 2015 р. у рамках Комплексної історико-етнографічної експедиції від Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф.

Методологічною основою дослідження стало використання методу польової етнографії, а також напрацювання етнографів у сфері укладання народних календарів окремих місцевостей.

Основна частина. Огляд річного кола традиційно розпочинаємо з **Введення** (4 грудня). Зокрема, на Любешівщині побутувало уявлення, що з цього дня земля вже «впочиває», відтак чіпати її не можна аж до Благовіщення:

«Кажуть, що до Введення ще можна сіяти, воно вже може на зиму і не зійти, але ще можна, а після Введення вже землі не треба чіпати, бо вже вона впочиває» (Угриничі: Ю. С.).

У сс. Залізниця, Березичі, Сваловичі називали Введення Першою колядою, однак куті не готували:

«Введення — то перша Коляда' — кажуть у нас так, но. Але не варили куті. Так — Введення — в церкву вже то йдемо, да празник» (Залізниця: А. Ш.), *«На Введення ніщо не було. Хто що має, приготувлят, а такого в нас не було. Казали, що то першая Коляда, але все кажуть у нас Введення»* (Березичі: М. К.), *«Ну, то ж перша Коляда — Введення. Куті, мусить, не варили, — пирожки якісь пекли посніт, шоб їсти з чайом»* (Сваловичі: Т. Ш.).

У с. Дольськ, водночас, виявлено відомості, що й на Введення *«тоже варили кутю, як в кого було як що»* (Дольськ: П. К.).

На Введення дотримувалися посту, відтак веселощі на це свято були заборонені. Про наслідки порушення цієї заборони красномовно свідчить така бувальщина:

«Колися розказувала баба муя, батькова, вона ж стара була вже, що на Введення пушла... то ж на Введення не мона танцювати. Ну. А пошла одна дівка, така була, що вельми у Деревку (баба моя з Деревка), каже, вельми вона вже танцювала. Танцювала, танцювала, аж приходить такий пан, приїхав на бричци вже, бричка така, з такими гузіками, і взев її танцювати. І взев, каже, танцював, танцював із єю, і забрав і повів надвір, і взев, посадив на бричку і повіз. Повіз її, і того нема, нема, а її стали шукати, а він взяв її пуд кроквину засадив. То там, казала баба... Ну, в погоню, да кроквина така, він взев посадив її, і там... то казала баба, що те місце звали Гибець. Гибець, що загинула ж та жінка. А мати вичитала: «Кому Введення, а мені Виведення!..» Погоня — то корчі такі. Вниз таке, темне, корчі, там папороть, таке всяке росте... А кроквина — деревина така, виверняна, виворот. Ну, пусадив пуд виворот, да шукала, да найшла... А мати вичитала: «Кому Введення, а мені Виведення!..» А вона вельми... а не можна ж танцювати на Введення. То ж то піст, Пилиповка. Задушив, забив її. А хіба то ж як... То якась лихе є, видно вже. То вже, видно, якась лихе» (Лавиця: С. М.).

На **Андрія** (13 грудня) дівчата ворожили:

«На Андрея дівчата якісь там балабушки робили, там кладуть і собаку впускають, і котору ззість, та хутче замуж вийде. Як взяв, а десь закинув, ну, значить, невдачно шось буде» (Угриничі: Ю. С.), *«То дівки гадають на Гандрія. То розказували. Тре' пудпа'лочки такі пекти, проскурочки. І класти. Скільки дівок. Чи п'єть избирецца, чи шість... Тако у хати клали. Не на лавку, на землю. І кликали собаку. І собака якого нападе підпалка, то та замуж вийде»* (Бірки: А. Т.), *«Гандрея празнуют. Їли з солониками коржі, — то присниться кавалер. Ну, які тамека спечут тії коржіки... А те... зно'вічку — виходили кашу їсти, так як то на дорогу. То в яким боци собака забреше — то в тім боци мій кавалер. Ну а мені, зна-*

ете, і забрехав. Я виходила — і забрехав туди воєсь на Любашов. А в мене' чоловік з Любішова був. Ну, ва'рена каша, з чого'-небудь: чи з ячменю, чи з пшона. Ну, девки варили... бачте, збиралися. Девки збиралися і робили Гандрея... Гандрея робили... Єден горщок варили. Не всі разом виходили: може, й яка скаже — ходи зо мною, то, там, вдвох ішли, о. А так то... В'на з чимось таким виходила, що вона чи варила, чи в миску кидали. То я вже вам не скажу — я й сама забула, з чим я виходила. А вочи зав'єзували — то, зновичку, хватали... а от накладе: моє прискур'рка, другі товаришки прискурка, третя, четверта... Ото вочи зав'єжуть, і чию він схопит прискурку — ота дівка піде замуж хутчій. Хлопцеві, хлопцеві зав'єзували. Ну, кого-небудь виберут, і зав'єжуть вочи... за собаку... то собака треба, щоб був. А то, ек нема собаки, то хлопцеві зав'єзували. От, в нас було штири дівчини, і так, ек схопив хлопець, хватав, так і ми й пошли замуж, так ми й пошли всі замуж. Яку першу схопив, така й пошла» (Велика Глуша: М. Х.), «Не знаю приказок. В нас, ше я була дівчиною, в мене сестра була і всі сусідські дівчата були (вже вони всі повмирали, а сестра ше є). Пічуть таки проскурки' (прісні заминали) і кладут радочком. І собаку привідут. І собаку чию напірод взме ту булочку із'їсть, то напірод замуж вийде. А є й так, шо понюхає і не хоче. А то вже точно. Я меньча була, і я пушила... а мою схватив першою чи другою, тако в перших радах, а меї сестри вже пуслідну. І моя сестра на шість років за мене' старша, і вона пізніше ше за мене' на шість років замуж вийшла» (Погоулянка: М. Р.).

У с. Велика Глуша пригадували ще про існування звичаю калити: «[За великого коржа, якого чіпляли до балька]

То я чула тее, шо скакали. Але я не бачила» (Велика Глуша: М. Х.).

Трапляється традиція робити на Андрія збитки у хатах, де були дівчата на виданні:

«Ой, то то на Андрея. Даже й туалети пірікідают. Брамки знімают, засунут, як сніг, то й не на'їдеш... Ну, там, де дівки, але ж є так, шо... а во — в нас і дівок нема, а при'їдут брамку забірут... А бішінство там, де дівчата» (Погоулянка: М. Р.).

У с. Сваловичі виявлено рідкісні відомості про поминання у ніч на Андрія померлих:

«Колись гадали бігали, я то не гадала. На стил но клала... б'ало, баба скаже наша — Андрійове постоя'ніє — то на стил клали канхвети чи... шось на стил клали. На стил, щоб ночовало. На Гандрія. То ж то вже в Пилиповку, Гандрія. Солодке шось клали — цукор був в грудках такий, продавали. І водичку ставляли, і хлібчика кусочок кладуть. Але куда девала баба, я не знаю.

Перед Андрійом на ту нічку кладуть. Водички... колись баба ставляла водичку, і того хлібця положить, цукру положить, бо канхвет так же ж не було колись» (Сваловичі: Т. Ш.).

Низка «грудневих» приказок, іноді захоплюючи ще й свято Михайла, відображає прихід зимових морозів, зими загалом. Здебільшого у складі таких приказок «звучить» свято **Варвари** (17 грудня):

«На Михайла намете, а на Миколу закує». Заморозить» (Ветли: Г. Р.), «На Ганки' зробив мороз санки', на Миколу забив кола», — шо мороз буде» (Цітинь: М. В.), «Міхайло — намагає, Варвара заварварить, а Микола загвоздить» (Залізниця: А. Ш.), «Міхайло намагає, Варвара заварить, а Микола загвоздить» (Деревок: С. Я.), «Варвара намостить, а Микола загвоздить» (Угриничі: Ю. С.), «Варвара ночі вирвала, а дне наточила, як курка ступила» (Лавиця: Н. К.), «Варвара кусок ночі ввирвала, а дне приточила» (Ветли: Г. Р.), «Варвара ніч увірвала, а дне наточила» (Цітинь: М. В.).

На Варвару обов'язково варили «віреники» з «бобом», тобто з квасолею (с. Бихів, Залізниця, Березичі, Угриничі, Седлище, Ветли):

«На Варвару варили виреники з бобо'м. Тіки з бобо'м на Варвари» (Березичі: М. К.), «Чогось так на Варвару треба, щоб обізательно з бобом [вереники] були. А чого — не казали» (Угриничі: Ю. С.), «Ето на Сорочи' сорок вареникув треба зробити. Дахто і на Варвару варили. З бобо'м. Ну, фасоля. І той... і тичкун, і сидун... хто який» (Ветли: Г. Р.). У с. Люб'язь — з горохом: «На Варвару варили вереники. Хто робив з тіста да клав туди горох, а хто сир, хто шо мав» (Люб'язь: Г. Б.).

У с. Лавиця вареники варили з пшоном:

«Колись вереники з пшоном варили на Варвару. Ну бо Варвара, то мусово тре' вереники, ето зпредвіку так вереники варили» (Лавиця: Н. К.).

За відомостями уродженки с. Седлище, заборонялося робити страви на олії:

«Вереники варили на Варвару. І то ше й з бобом їх робили. Але на оліях нищо не робили. Шоб на оліях — Боже, упасі. То на оліях нищо не можна було робити, смажити, бо її в оліях мучили, вона кипіла в оліях» (Угриничі: Ю. С.).

На Варвару не пряли. Про це правило зафіксовано такі бувальщини:

«На Варвару, тоді вже ни пряли, виносили всі веритьона, кудельки, — все ховали. І в нас одна... Ето, як ми кажемо, суца правда... Ето вже із нашого покоління: «Ой, Варвара, Варвара — то ж ни празник», — і от вона прела, бо їй шось там треба було... Не, ни знаю, чи... но шось треба було доробити їй мусово, вона вве-

чори... от, наприклад, завтра Варвара, а тепер увечори вона шось там робила. Лягає спати, і сницця їй сон: сидить на дівани, каже, така красівая з такими довгими косами і так, каже, на мене дивіция. І, каже, всьо — злякалась, і поти я, каже, зроду на Варвару нишо не робила. Хто ж його знає, шо воно там таке, то ж не то, шо там якась видумка. А то дійсно вона розказувала так» (Угриничі: Ю. С.), «В нас був такий случай, шо на Варвару, о, тіпа, мол, яке свято Варвари? Жінки сіли прясти, і в окно постукала жінка. Вони вийшли, а вона забрала да й пішла. Та жінка, їм так уявилося, там сиділо їх двох, чи трох. Сиділа твоя мати, і гетая... Волючка, і моя старая свікруха, і ше хтось третій. Ну, і сіли прести. Прадуть, а така в вінкове, молодая явилася їм. Вони вибігли і полякалися, та вже й покинули прести, та й не прели. Батько вийшов на двір да гет... вона так і пішла. Ну, казав, в вінкови таково явилася така, якбито молодая, каже, молоденькая. То вони всьо поносили, шо таке було» (Ветли: Г. Р.).

Водночас заборона прясти у присвятки має й жартівливе оформлення:

«Таке було. Умерла баба, не було в її шо одіти, і взяли ту бабу обшмотали нитками, і батюшка прийшов з кадилом, кадить її уже там, і каже, шо було Сави ни Савити, Варвари ни Варварити, Андроси ни Андросити, — куделю кундосити. Якби прела та наткала б, то було б у шо нарадити. А та баба казала, шо я вмру, а внучка казала, шо я замуж пуйду, да й ни робили. А умерла — тоже ж треба... Да ше й скіки треба...» (Угриничі: Ю. С.), «Сави да Варвари — колися умерла' жінка, да так була гола, не було... Ну, шось там наложили на її, да прийшов батюшка 'дправлети, да сеє поно'сили, да казав: «Тре' було не савити да не гандросити, да тре' було куделю кудосити»» (Люб'язь: Г. Б.), «Не варварити, не савити, — треба було работать. То як умерла' жінка. Як умерла', то казали, то батюшка будьто так 'дправлев, а чи правда, чи не: «Тре' було Сави не савити, Варвари не варварити, та було кудельку савгати». То так, така була приказка. Так поносили такеє старії» (Ветли: Г. Р.), «То то колися... як баба була ледача, да не прела, да не ткала... ну, віте знаєте, шо то ткали полотно... О. Да й навесні тако сусідка наткала ж того' полотна да й навішала, а друга йде да й каже — а ти чога не виносиш свого полотна? А та каже — бо в мене нема. А-а-а... каже, — тре' було не варварити, не андросити, да куделю кудо'сити. Да було би полотно. Проспала, а топіру будеш гола ходити... Бо колися як не витче... то не купиши такого, треба було ткати» (Деревок: С. Я.), «То, казали, хоронив батюшка чоловіка, та й не було в шо вдіти (то колися так), та й він як відправлев, каже: «Тре' було не савити, не варварити, не гандросити, а взети кудельку та й кундосити»» (Залаззя: Є. С.).

Трапляється, шо вказану приказку сприймають і поза жартівливим контекстом:

««Не тре' було ни савити, ни варварити, — сорочку справити». То колися, знаєте, шо було, то колися не те було, шо теперічка. В вас і штани, в вас і рубашка, в вас і того', і на мені так само. А колися всьо було? І внуча, трапка, — і постолі, треба вбуті. Всьо з голови до того'. І пустеля, о. Та й яка вже жінка не вспиває так вже вельми зробити, бо є таке, шо є помуч — та й прадут вночі, та й і тчут уночі. В тих є то, а як їдна баба в семні, та й тре' було «ни савити, ни варварити, а сорочку справити»» (Велика Глуша: М. Х.), «В мене була стара небожция, каже: «До обіда святкуємо, а після обіда...», — ну, там, Варвари, Сави, Ганки', такево, — а вона каже: «Щоб не савити, не варварити, а треба сорочечку справити». Раніше ж прали, щоб було шо одітися. Віддихнули до обіда, а після обіда — треба сорочечку справляти: прастити, ткати» (Погулянка: М. Р.), «В нас була така приказка: «Якби не савили, то б сорочку справили»» (Щитинь: М. В.).

Колядні вечори (6, 13 і 18 січня) називали, відповідно, «Святий вечор» («Коляда», «Роздвяна' Коляда»), «Щодру'ха» і «Голодна кутя» («Водяна' коляда», «Коляда водяна'я»).

На Святвечір перед Різдвом і на «Водяну коляду» готували пісну кутю з товченого у ступі ячменю. У багатьох селах кутю в Коляди варили трічі: «Кутю ва'рать на Рождіство, пірид Щодрухою і тоді — перед Хрищенієм» (Лобна: Т. Ч.). Від печі кутю несли у мисці не голими руками, а в чистому рушничку. Ставили її перед іконами на лавку, а вже на Вечерю ставили на стіл. У с. Сваловичі перед тим, як поставити кутю на стіл, господиня квоктала на порозі: «Квоктали. Я сама квоктала, того, щоб кури квоктали. Да на порози сядают з тею кутьою: «Квох-квох-квох, курочки, Квох-квох-квох!» А тоді на стіл» (Сваловичі: Т. Ш.). Шкоринку куті могли згодувати курям, тому шо вона підсихала, могли на другий день зранку віддати корові: «Шкурочку з каструльки чи з чавунчика знимаєш і для курей даєш, ну, і для корови на другий день» (Невір: А. К.).

Крім куті, готували борщ (капусняк) з грибами, варили вареники, пекли пироги з бобом, варили узвар. У сс. Погулянка й Залаззя обов'язково варили вареники з квасолею. Трапляється, шо готували 12 страв:

«В нас на Ко'ляду ва'рать вареники, то обов'язково в нас, вичера без вареників не... В нас дві Коляди. Коля-

да — Вечера. Пі'сна вчера, перед Родзвом, вечір шостого числа. Ва'римо пі'сне, шоб було дванадцять страв, бо дванадцять апостолив було. І всьо пі'сне ва'римо, обізатільно борщ із грибами, і кутя шоб обізатільно була, і вареники з квасолью. Ну то ж хоч — і други'х наварииш, але квасолью в нас... — наприклад, в нашому селі — тіко так. Узвар» (Погулянка: М. Р.), «Ну, гето вже на першу Ко'ляду коб дванадцять страв зварити, варили пустернак, тепер його ніхто не сіє, то не варять» (Люб'язь: Г. Б.), «На Варвари [вареники] — ну то вже так: хто варит, хто не варит, — а вже на Коляду — то мусит у всіх бути. З бо'бом, з олією їсти. Та, шо плететься, та квасоля, то кажуть біб на теї» (Залаззя: Є. С.), «Ну, так до куті тож' готовили. Готовили дванадцять стравей посних. До куті ще, але шоб були всі по'сни. Ну, варили посний борщ. Із грибами варили. М'яса ж не кидали у борщ» (Гірки: Р. З.).

У сс. Угриничі, Лобна, Залізниця, Березичі, Бірки, Лахвиця, Погулянка, Ветли, Люб'язь снопа на Святвечір не ставили. Водночас це пояснюється, вочевидь, втратою традиції:

«Снопа не ставлять, але я чула, як казав один, о — Федея ставляв снопа у кутку. Колись ставляли, вже давно було, — то тепер не ставляють уже» (Березичі: М. К.), «Тільки сіно, на стил сіно. А казали, шо мона й снопок ставити» (Бірки: А. Т.), «Снопа ставляли. Муситя, першого... чи то послідного... я вже не помню. Покойна мати чи баба — то вони геть усе розказували...» (Бихів: Є. Р.), «Снопка жита люди ста'вляють, але я не ста'вляла. Ставляли колись. На покуті стояв. Чи то зажинають, чи кончеють жито — да роблять снопочка да люди ста'вляють. На лави у куточку. То ж колись лавки були...» (Сваловичі: Т. Ш.), «Снопа ставляли. Дехто називає дідух... але в нас сніп казали. [То] Любий [сніп міг бути. Стояв] поки Коляди кончацца. А тоді вносили. То в нас не всі ставляють... ну, колись ставляли» (Деревок: С. Я.), «[Снопик] У куточок. Ну, шоб врожай... Шоб до врожаю в'язали. Дожинки. Вже як були дожинки. Вже наші й батьки так робили, і я. У куточку под іконею ставили» (Гірки: Р. З.), «Снопа ставили. В нас поставит того жита трохи, та й... ніяк не казали» (Залаззя: Є. С.), «Та колись ставили снопка. Як жито жели, то й ставили. Ставили жменьку, ленточкою зав'езаний. Стояв, може, з тиждень, не помню» (Невір: А. К.), «Ну, хто пудстилав якого там... де'духа пуд ето... Большинство на лавці» (Щитинь: М. В.).

У с. Судче колядним «дідухом» був дожинковий сніп:

«Сніп ставили. Діду'х той, як колись. Колись-колись ще, я пам'ятаю малим, то ста'вляли дідуха'. Дідух — мабуть, дожинковий. Так, шо на дожинки кидали жменьку, там його брали пірив'язували чирвоною стрічкою, ну,

прикрашали ще, і ста'вляли... Діду'х стояв всі празники'. Він ще був на Водо'хрище, а потім, мабуть, його вже...» (Судче: Г. К.).

У сс. Велика Глуша й Погулянка аналогом снопа було зерно у якомусь посуді, яке ставили на покуті на діжу:

«Снопа ставляли — то то ше, може, мої деди. А ми вже ставляли у кру'жци зерно на Ко'ляду, шоб стоєло ціли сьвата', кружка з тим зерном» (Велика Глуша: М. Х.), «Снопка не ставляють, в нас набирають банку жита чи пишениці, туди свічку, застилають діжку і ставляють у уголочку, і так... На покуті. Стоїть, пока не Тік-Притік. [А тоді] Даємо курам, шоб неслися» (Погулянка: М. Р.).

Лише у с. Гірки виявлено відомості про додавання зерна з цього снопа до засівного:

«Хазяїн снопа вносив, на покуті ставили. Ну, як немає хазяїна, то хазяйка вносила. Сіно — другий раз ішов. Або сіно брали, або обмолотяну солому. [Але] перше снопа вносили. Нецо не казав. Но казав, шоб Бог родив на другий рік. Він його ше ставив із ранку, як строїлася вечера. На Щодруху стояв ще. Там вже Водяна коляда була, то вже прибирали. Того' снопа, його обмолотять, і як сіяти починають, і те зерно сиплять у тее, шо сіють. Ну, молотили перед тим, як сіяти» (Гірки: Р. З.).

Під «портовинку» звикло стелили сіно, «бо Божя Мати родила Суса Христа в соломи, в сінечкови» (Залізниця: Н. Л.), «Ну, шо Христос родився в яслах» (Ветли: Г. Р.), «Христос родився шо в яслах на сіни, то ми сіно стелимо, застилаємо портком стола...» (Погулянка: М. Р.). Під час вечері чи по-вечерявши по ньому ворожили на врожай льону:

«На Коляду, я помню, ше я мала була, то на Коляду стелють сіно, ето колись, колись, то ше мій дід був і баба, стелють сіно, і на тее сіно... вже їдять на сінові, і на мене говорять: «Надько, тягни сіно, чи зародить хороший льон», — я сенину витягаю, дід говорить: «О-о, Надю, хароший льон буде». То в нас ше таке було. То перед Родзвом, на Коляду» (Дольськ: Н. С.), «Сіно... як кутю їдять, сіно несуть. Тягнули, шоб льон... який льон буде, чи довгий. Ну, вся сім'я [тягнула]» (Деревок: С. Я.), «На Ко'ляди, на першу Коляду', то стелили сіно, настільником накривали. Ну, витягали те сіно, хто витягне довшую — то каже — о, тобі буде такий льон великий... а хто коротшую...» (Люб'язь: Г. Б.), «А, то тягнули, шо вродицца. Чи льон, чи жито, — шо витягнут. То тягнули колись, а зара... Ну, який льон вродицца — витягнеш сенину: а, то маленька сенина — малий льон; ше буде яке жито — витягнув сенину ту саму... — всьо коротке, бо сіно коротке...» (Невір: А. К.). Зран-

ку на Різдво сіно віддавали коровам, трохи могли лишати, щоб постелити під птицю, як буде сідати: «Єк на тую Ко'ляду, то слали сіно на Вичеру. Під настільник сінце слали. На другий день ізбирали, бо ж треба стола прибрати, і кутю коровам давали, носили в хлів» (Сваловичі: Т. Ш.), «Під скатерку того'... Курку садимо ілі гуску на єтому сінові потом» (Щитинь: М. В.). У с. Сваловичі сіно використовували ще й на Водяну Коляду, а вже тоді віддавали коровам: «Ну то ж сіно як постелимо на Ко'ляду першую, а тоді той снопок стоїть до другеї Коляди, до Креще'ннє. А тоді вже, після Крещення, його виносимо корова'м віддаєм. Розстеляли. Але з'єжем ізбереш — і стоїть у куточку, поки друга Коляда буде» (Сваловичі: Т. Ш.).

У с. Щитинь по краях столу клали часник, «від злого»:

«Сіно ми й доси кладем, і часник по краях кладемо, головки'. Сіно береція на стіл із-за того, шо Господь родився в яслях. А часник кладеш, бо то Свята Вичера, і шо б злий дух ни сядав» (Щитинь: О. В.).

Трапляються згадки про те, що під стіл клали «щось залізне»:

«Ну, під стіл, то то було всяке разне там знахорство' тее, але я... Шось таке залізне: молоток чи шось таке-во залізне клали» (Судче: Г. К.).

Спорадично простежується звичай перев'язувати на Святвечір ніжки стола наріжником чи перевеслами:

«Сіном чи соломою лапки пірів'язували в стола, тамо низько. В нас — соломою так як би перев'язували, то я так пам'ятаю. Ну, штирі... Там — дві пірів'язує, і тут дві» (Угриничі: Є. Л.), «Колись пірів'язували ножки соломою. Нам казали для чого... Шоб люди були здорові, вроді би, в хати... Зара такого не роблять, молодожь пішла, шо не вельми вірує в таке...» (Щитинь: М. В.), «[Лапи] В'язали сіном. А до чого' — то я не знаю. По'дній. Чотири лапи, і чотири тамечки перевеслечки робили з сіна, і в'язали» (Бихів: Є. Р.), «Ножки — є, шо обв'язовали. Перевесло' робили. Соломою або сіном. Кажду окремо. А я знаю... Так по староді'вному. Як старики раньче так робили, так і ми» (Погулянка: Й. К.), «[Лапи стола] Перев'язували. Сіном, то ж сіно кладуть на стіл, перев'язують лапи сіном, і сядают на сіно. Одна до другеї дві лапи так, зроблять того шнурочка і так і зав'язують одним шнурочком. З теї сторони, і з теї сторони тако [попарно]. Шоб добре їздити було. Коровами колись їздили, кіньми, — то трималися добре» (Залаззя: Є. С.).

У с. Люб'язь ніжку стола перев'язували червоною китайкою:

«На першу Ко'ляду [лапи стола] перев'язували. Китайками червоними. Так на 'дну лапку зав'язують, да й і

все. Повечерають да й ту лапку розв'язують да й в скриню положать чи де» (Люб'язь: Г. Б.).

Вечеряти сідали, як уже господар попорався з худобою, але не швидше, як зйде перша зірка.

Зрідка на Вечерю могли запрошувати душі померлих:

«На вичеру просили покойних своїх, батьків. Казали — приходьте вичерати» (Лобна: Т. Ч.), «[Покойних] просили, шоб прийшли до столу. Ну, батьків, се'стрей — рідних» (Гірки: Р. З.).

Значно частіше, однак, перед тим, як вечеряти, кликали **Мороза**:

«Ходи, Морозе, вичерати» (Велика Глуша: М. Х.), «Діду Морозе, ходи вичерати» (Щитинь: М. В.).

У с. Залаззя Мороза кликали за столом:

«На Ко'ляду: «Ходи, мороз, вечерати, а не йдеши тупір, не йди літом», — за столом сиділи і казали» (Залаззя: Є. С.).

У с. Невір Мороза кликали за столом, у сторону вікна чи дверей:

«Кликали на Коляду, на Рождество. Кликали тільки раз: «Мороз-мороз, ходи вечерати, не йдеши тепер — не йди ніколи». Кликали за столом. Ну, до окна хто нахилиця, хто в двері...» (Невір: А. К.).

У сс. Гірки, Бихів, Сваловичі кликали його у вікно:

«То то на Коледку. Єк сядали вечерати, то просили. Казали: «Мороз! Мороз! Ходи до нас на вечерю!» В окно» (Гірки: Р. З.), «На Ко'ляду ввечері, як уже на сінові ілі. І тепер тоже. «Мороз, ходи вичерати», — на'ть покличеш своїх дітей усіх, визьмеш в окно постукаєш...» (Бихів: Є. Р.), «В окно гукали. «Мороз, ходи кутю їсти!» Сміялися діти... На Ко'ляду» (Сваловичі: Т. Ш.).

У с. Судче кликали Мороза у вікно, після чого підкидали першу ложку куті до покоту:

«А Мороза — набирає кутю в ложку, і обертаєцца до вікна, і: «Мороз, ходи до нас кутю їсти. Тільки не йди, там, на жито, на пшеницю, — на посіви»» (Судче: Г. К.).

У с. Залізниця Мороза також кликали у вікно, проте або на Святвечір, або на Щодруху:

«Мороза кликали на Ко'ляду пірід Роздвом. Морозе, ходи вичерати. Да, там, як ни йдеши, то ни йди ни на шо вже — там називає свої... свої тії всі, о. Да як ни йдеши, то ни йди ни на шо. В окно кликали» (Залізниця: Н. Л.), «Мороз-Мороз, ходи кутю їсти», — звали. На Щодруху. Дивися в окно, чи куди» (Залізниця: А. Ш.).

На Коляду чи на Щодруху кликали його й у с. Погулянка:

«Ну, сядуть на Коляду вичерати, та й: «Морозе, Морозе, ходи вичерати». (То на Роздвяну коляду, чи на Цюдруху? — В. Г.) І на ту, і на ту кличуть» (Погулянка: Й. К.) (За відомостями молодшого респондента, лише на Коляду: «Діду-діду Морозе, ходіте вичерати». Виходить перша зірка, зі'їде, то дітки вже біжать кликати діда Морози вичерати, на Коляду» (Погулянка: М. Р.)).

У с. Угриничі кликали Мороза або у вікно, або виходили надвір:

«От як сядеш вичерати, на сам перший йдеш, чи в око дивишся. Я то на двір виходила. І зараз так, і колось так було, що Мороза просили, щоб прішов на вечеру, щоб не йшов ни на картошку, ни на біб, що там є в тебе на вечері, щоб не зморозив. На першу Коляду» (Угриничі: Ю. С.).

У с. Люб'язь Мороза кликали надворі, при цьому вбирали кожуха навиворіт:

«[На Коляди] Мороза кликали. Виходив мужчина, брав шось у мисоцци їсти, напинався кожухом (да кожуха на лівий бік, вовнею наверх), да вже просив: «Мороз, мороз, просю тебе, не морозь моїх теляток, моїх ягняток...». Я не виходила, мужчини виходили. Принесе в хату да зіздеть у хати» (Люб'язь: Г. Б.).

Особливо колоритним було передвечірнє запрошення у сс. Лахвиця й Деревок, де крім Мороза кликали ще й Вітра та Сонце:

«От як вечерати седуть, скажуть: «Мороз, мороз, ходи вечерати». Вітьор кликали. Каже: «Вітрику, ходи, щоб як підемо сіно гребти, щоб добре в руку дув», — вітьор, помагав сіно нам гребти. «Ходи, вітрику, да поможеш нам, як сіно будем гребти, щоб у руку добре дув». У нас за рікою сіна було усе ж. А як не буде морозу — сіна не привезем. «Морозіку, Морозіку, ходіте до нас вечерати. Приходь і ти, вітрику, як підемо сіно гребти, щоб нам добре в руку дув, щоб нам сіно було легейко тащити з вітром». Вже за столом, як сіли вечерати, так і зразу стали кликати. Ше й куті не брали, а тоді Морозика кликала і Вітрика. На Роздво, Коляда. За столом, сіли вечерати і зразу стали кликати» (Лахвиця: Н. К.), «Ми просили колось, і тепер просим. Каже: «Мороз, мороз, не морозь нас, ходи до нас кутю їсти». І вітер. Коб віяв вітьор холодний, як буде сонце пікти, щоб нас не вельми спекло... «Ходи, вітрику, до нас...» І сонечко — «Заходь, коб нас гріло, щоб у поли нам світило...» — таково... як у селі...» (Деревок: С. Я.).

Перед тим, як сісти за стіл, молилися «Отче наш», тоді господар благословив: «Дай, Боже здоров'є всім, да щоб всі дожили до другого...» Починав вечерю господар. Спочатку куштували кутю. Першу ложку куті іноді підкидали до стелі:

«Якшо сядуть за стіл, значить, молящія вже там... Ну а потім брали підкидали, знов, до поко'ту (стелі. — В. Г.), скільки вчепищія там зернят, стільки вродищія чи телят, чи овець чи шо. Так — на ложку, і кидали до покоту. Хазяїн» (Судче: Г. К.).

Подекуди кутю підкидали тричі:

«Кутю пудкідаємо. Шо то таке казали... Кажуть — діти, ану пудкідайте кутю, — і пудкідали кутю вгору. А на що їє пудкідають? Я не знаю. Три рази. Діти, внуки. Вже того року, мусить, я й не кидала... То так, щоб діти. Бо ж діти молодіє. Шо ж я, старая?.. Діти саме. Їм інтіресно та' як би. Якби хазяїн був, то ми б кидали, якби не було дітей. А так буду я, стара баба, кидати, а діти будуть дивитися?» (Березичі: М. К.).

Лише у с. Сваловичі згадали про заборону вставати з-за столу, щоб напиться:

«Якось — води не можна було пити, бо щоб дощ на сіно не йшов» (Сваловичі: Т. Ш.).

Під час Вечері діти чи й дорослі могли лазити по-під столом і квоктати (сс. Бихів, Бірки, Велика Глуша, Деревок, Лахвиця, Погулянка):

«То роблять, щоб кури квоктали. Ми не робимо, вони са'ми квокчуть. То один чоловік так робив, і діти заставів, і казала та хадзайка, шо... і не квокчут. І сам квоктав, і діти квоктали, і то неправда» (Бірки: А. Т.), «Я заставляла хлопців, в нас їх три, кажу — лізьте під стіл і кукурікайте, кокудакайте, бо кури не хочут сідати на яйця, щоб виводилися курчєнята» (Погулянка: М. Р.), «[Як сіли вечерати] І ще що менче... там, дитину — пуд стіл: кокудач, щоб курочки неслися» (Лахвиця: Н. К.), «В нас, зновечка, як курка, шоби сіла, да на Коляди під стіл підлазять да вже вельми квокчуть... Курка шоб зақвоктала, лазили на Коляду [діти], саме коли вечерали, під стіл» (Бихів: Є. Р.), «То казали люди, шо як кури не квокчуть — да сядь пуд столом да й квокчи сам. Тоді, як сіно лежить на столі, на Коляду. Та й кажуть, шо є таке... але я не вірю в гето...» (Деревок: С. Я.), «А под стіл — залізе хлопциць та й то покукурікає, то похрукає, то помукає. Ото шоб вілося. Та ше й погавкає...» (Велика Глуша: М. Х.).

Лише у с. Гірки виявлене ворожіння щодо отелення корови. Для цього після вечері йшли з кутею до хліва:

«Ше несли' ту кутю в хлів, з тею кутею, як повечерають, — дивитись, якшо коровка тілная, у яку сторону головою лежить. Кажуть, як на південь — то буде розтелюватися вдень, як на півноч — то буде вночі. Ну, тее-во, колишини забобони. Но подивилися, в яку сторону лежить, а кутю приносили назад» (Гірки: Р. З.).

На ніч під Різдво на столі лишали їжу «для померлих». Для покійників у куті залишали ложки, а зранку дивилися, чи перевернулася ложка:

«На ніч не прибирали зі столу, щоб померли приходили і щоб поїли. Клади ложки для покойників, і тоже — яка ложка перевернеця, значить, вже той покойник був, вже приходив кутю їсти» (Судче: Г. К.), «На ніч зі стола не прибирали, щоб покойники повічєрали» (Лобна: Т. Ч.), «На Коляди — на столі на ніч оставляли. Може, то і для покойних. Вроді би приходять вони» (Залізниця: Н. Л.), «[На ніч] Становили миску, всі ложки клали, ше й хлібину клали на того... Яка перевернецька ложка — то той вже покойник буде... Сміємося — ти вмрєш, бо твоя ложка перекинулася. Отако миска стоїть, поклати (сперли. — В. Г.), скілько там душ нас вечерало, всі ложки, а врано будем смієтися, чю перекинуло. А з стола не приймали. Не, не, покойники не прийдуць тоді» (Лавхиця: Н. К.), «Ото на Коляду як принесеш сіна, поставиш вечеру, дванадцять страв по'сних, і горілку, і цибулю, і чосник, і мак, і хліб, і всьо, і кутю, — то ти нічо' не приймай, ні мискі, ні ложки, хай так і стоїть, бо прийдуть умерлі вачєрати. [Їх не просили] вони са'мі прийдуть. Колись, я помню, у кутю тикали та й булку хліба клали, а тепєр вже так не робімо. Чия ложка перевернеця, той вмрє, казали, в детстві. Єк попаде [ложку поклати], так ложилі. Арано встала, позбирала, те й...» (Бірки: А. Т.), «Кутю на Святвєчір вставляли, і ложки, казали, що прийдуть ще вмрєли. І всю сім'ю, дід, чи баба, чи хто...» (Лавхиця: Н. М.), «А тоді ше ложки клали на кутю, тикали в кутю, і чия ложка піривєрнецька, кажуть, то той умрє, не дожде на другий рік» (Дєревок: С. Я.), «На Кутю зі столу не прибирали. І в тарілки кладемо ложки кругом. Чия піривєрнецька, той напірьод умрє. [Черпачком донизу] Ну, чи піривєрнецька, чи ні. Так же ж положи, то вона буде так лежати. А так — чи вивєрнецька, чи...» (Погулянка: М. Р.), «Ложки тикали в кутю, і буханочку хліба клали, накривали, і стоєло до ранку. [Зранку дивились] Чи не переверняна ложка. Як переверняна — вмрє» (Залаззя: Є. С.).

У с. Сваловичі біля кожної ложки у кутю застромлювали ще й хрєстичка з сіна, такі самі хрєстички ставили й по вікнах:

«Кутю ж... їмо кутю, і в мисоци покинем трошки, ки'даєм, і ста'вляємо ложєчки' круго'м. І хрєстіки ставляємо. Кажє — чия ложка перекинецька, то той умрє. А чи правда, чи не правда, Господь його відає. Донизу [черпачком] тако ста'вляли, кружка', у куті всєр'єдині. Каля кажної ложєчки хрєстіка ста'вляли. Нас кілько дїтєй було, то мати кажє — робіте собі крижики. З сіна того', шо витягнемо. Крижик як перевернецька, то нічо' не казали, тіко як ложка перекинецька, то сміялись — о, ти вмрєш, бо ложка перекинулася. Крижєчки робили, по окнах становили...» (Сваловичі: Т. Ш.).

У дєяких селах на перший Святвєчір перев'язували дєрева солом'яними перевєслами:

«[Дєрева] перав'єзували на першу Ко'ляду. На першу Ко'ляду беруть сіно і зав'єзують. Соломаю, перавєсла такі... Перав'єзували. О, і ми бігли перав'єзувати. Ми дїти бігали. Нишо не брали. Сіно брали та й в'язали» (Бірки: А. Т.), «[Дєрева обв'язував] Хазяїн. Ну, щоб добрий урожай був» (Гірки: Р. З.), «На Роздвяну коляду колісь грушки і яблєка в'язали, ну, хадзяїн з хати, а зара нічо' не в'язуть, зара як барани» (Нєвір: А. К.), «На Ко'ляду піривєслами в'язуть. Поки старий мій ше був живий, то так робив, а син вже... Ну, мав хлібину» (Погулянка: М. Р.), «То на Ко'ляду ходили, то грушки перевєслами перев'єзували, яблуні, щоб родили» (Вєліка Глуша: М. Х.).

У сс. Погулянка й Залаззя господар ішов в'язати дєрева босній:

«Ходив, то то босяком. Ну, так... То положєно так. Грушки, там, — обшем, фруктове дєрево. На Роздвяну Ко'ляду. Ну, наробиш перевєсьо'л, та й... та й бігаєш та й в'язєш» (Погулянка: Й. К.), «Об'язують люди перевєслами, хадзяїн мав ходити. Ми свої николи не об'язуємо, і родять. На Коляду. Дна жінка казала... то трє' босим, і, кажє, не родила грушка. А вона кажє: «Як не будєш родити, то я тебе зрубаю. На тобі варєников, і не будєш родити, то я тебе зрубаю». На другий рік, кажє, вродила, але чи то правда, чи не правда...» (Залаззя: Є. С.).

У с. Дєревок сіно лежало тільки на Рїздвяну Коляду, але перев'язували дєрева ним уже після свят:

«Тим сіном 'б'язували сади. Як візьмєш із столу, то вже в хлів не несєш, да скрутиш тако перевєслєчко з того сіна і — садочка, яблуньку чи шо в тебе є... То вже послє Кулєд, коли прийдєтьсє. Ну, кажуть, добре родитимє. Знаєтє якє то сіно... в який то празник лежало на столі...» (Дєревок: С. Я.).

Уранці на Рїздво (7 січня) сіно з-під «портовинки» і тє, що лишилося з вечері, згодовували худобі, рєшткы куті згодовували курам, худобі:

«Ну, на Коляду, то ше такій обчай є, кутю даєм курам. Корові даєм... обшем — крім свинєй. Обчєно, 'вєчкам єто дають. Корові, курам, гусьом, в'обшем всій птїци... Крім свинєй» (Цїтинь: М. В.), «Рано хазяїн йдє да занєсє сіно корови чи там конєви давати. А кутю — куrom трохи трєба дати. А як останєцька — і сам їси» (Угриничі: Є. Л.), «Ну, до худоби, то ходили вже на Рїздво. З то'ю кутюо. Давали кутю їсти, і в хлів ходили, і ше навїть були такі, шо старалися, щоб зранку як поїсти, і худобі дати цього... Хто як коли справлявся, але зранку» (Судчє: Г. К.), «Збіраю я її, ту шкірку. Як отако засмагнє, то я її скидаю у відро. Ну, в помїї, ага. На Рїздво ранєнько я вже йду в цєркву, а син уже встє, чи нєвістка, которє, збірає тєє сіно, шо на столі, і йдуць вже давати худобі, а тоді всє їдно ше їдєть» (Бєрєзичі:

М. К.), «На Коляда'х як варили, то шо колядське лишилось, то давали. Бички були — бичкам... давали — нате, щоб плодилися» (Бихів: Є. Р.), «Як колись 'вечки були, то те, що на вечери не доїли, то все 'вечкам несли, а тепер нема того. Щоб плодилися 'вечечки. А тепер кутю на Коляду курочкам кидаєм, щоб курочки неслися» (Ляхвиця: Н. К.), «Рано згорнули те сіно, і кутю... Ідеш у хлів, несеши... бо ж Ісус Христос народився та' як би в яслах. До його та' як би ходимо стелим...» (Бірки: А. Т.).

У с. Лобна, коли несли курям кутю, квоктали:

«Ото — поїли кутю, і скіки нас сидить — всі ложки у ту посудинку, там, у кострульці чи в чому', а тоді вже курам оддаєм рано. Щоб несли'сь. Як уже нисем до курей, то кокаїм, щоб квохтали» (Лобна: Т. Ч.).

Трохи сіна могли кинути й у курник:

«Потом сіно корови занесла', то в куратник трошки вкинула» (Лобна: Т. Ч.).

Садовили на нього квочку:

«[Сіно] занесу корові їсти, та й ззість. Квочку садили на тоє сіно. Може, ми цього року й посадили на то сіно, то всі квокчут» (Бірки: А. Т.), «Под стіл ничо', а на стіл, то клали сіно. [Потім] то вже сіно зберуть да занесуть курови да положать курови в єсла, коб курова ззіла. А на другий день вона вже ззість, тая курова. Но 'дин раз стелили, на першу Коляду'. І на другу тоже стелили. Перед Крещенієм. На Щодруху не стелили вже» (Люб'язь: Г. Б.), «Ту кутю несли корові. Як ззість усеньку, то хай їсть, а не — то курці оддаси» (Залаззя: Є. С.).

У с. Залаззя стверджували, що свяченого не можна давати коневі:

«Ходят на Різдво рано [до худоби], вареники несут, кутю несут дають їсти. А коневі, кажуть, не можна давати. Кінь з сатаною знаєця. Конем їдеш, ти його шкодуєш, а він дивиця, щоб тебе забити. Овечкам можна. І свині можна. І коня не можна святити. От, на Водохреще, шо воду святять, — коня не святять» (Залаззя: Є. С.).

За зірками на Різдво вгадували врожай грибів:

«На Рождіство, як зірне, то то кажуть, грибів буде багато» (Лобна: Т. Ч.).

Подекуди на Різдво була різниця, хто буде першим відвідувачем:

«В Роздві, то кажуть, шо лучче, як мужчина заїде, і то молодий, щоб не старий. Ну, луччей буде в хати» (Залаззя: Є. С.), «Ну, на Роздво й на Паску. Ну, мол, шо того... якшо мужчина заїде, а особливо ше як молодий хлопець, то щастя буде в тій хаті, а як жінка, то буде невезучий рік» (Цитинь: О. В.).

На Різдво й другого дня різдвяних свят ходили колядники. У с. Судче їх пригощали спеціальними хлібцями — «стулниками»:

«Колись на другий день Різдва то вже збирався гурт хлопців, ше якшо музикант був, то і гармошку брали з собою, і ходили од хати до хати колядувати. (А ходили в вас такі, шо кожухи вивертали на собі? — В. Г.). А, то так як коза. Я то знаю, шо таке ходить: циган, коза, смерть, — але в нашому селі не. В нас тільки так — міхоноша був, то... ну, колись пікли спеціально такі... стулники звалися — невеликі хлібини, і вже як поколядують хлопці, то вже в мішок кидали того стулника. Грошей же не було. (То то дві хлібинки, чи як воно було? — В. Г.). Воно так — можуть і три навіть бути, такво. А може і одна навіть бути, така більша. То казали — стулник — на його. (То то якшо три, то то так докупки стулені, так спечені разом? — В. Г.). Ну-ну... А якшо один, то я не знаю, чо'. Ну але тоже звали стулник. Ну, така, як і всі [хлібинка], тільки шо вже спеціально пекли, бо знають, шо будуть ходити колядувати. Ну, меньшенька, меньшенька [хлібинка була]. З такого самого замісу, як і звичайний» (Судче: Г. К.). Хліб та булочки давали колядникам і в с. Ветли, Бихів та ін.: «Колядникам колись пікли, а тепер не пічуть, — пірожки, казали. Грушки садовії візьмуть попарать, ягоди, яблочок — сухе все — розпарать візьмуть... Да й такі піріжки. Да ше сахаром посиплють, щоб солодкий був. Колядники, чи як, на їх казали» (Бихів: Є. Р.).

У с. Деревок з козою на Коляди не ходили, однак був вертеп:

«С. Я. То молодьож збиралась, ходили, одягалися: той — чортом... із шкури зробили телячої... з шерстю... хвоста, як телята різали, то був, зуби виріжеш картопляни, вставивши зуби... Колядували... [З козою] В нас такого нема. То хіба як на Білорусію, то там... (А як тих називали, шо кожуха на собі вивертали? — В. Г.) П. Я. То ж казали — чорт... ото колядували так. Ангол був, крила робили... Ето на Коляду» (Деревок: П. Я., С. Я.).

Сільські **колядки**, як і загалом обрядовий фольклор, на сьогодні записати доволі проблематично. Усього в експедиції трапилося кілька цілих текстів та окремі фрагменти (які, втім, легко реконструювати за давнішими архівними записами):

«По саду ходила красная пані.
Зільона яблунька червоне ябко вроділа...»
(Погулянка: М. Р.).

«Ой рано-рано куройки піют,
Святий вечір, куройки піют.
А найраніше Ганночка встала,

Ганночка встала, косу чисала.
Косу чисала, до церковки йшла.
Стрітило її три поповичі,
Три поповичі, три дяковичі.
Ой їден каже — ой то попівна,
А другий каже — ой то дяківна,
А третій каже — Коліна дочка.
Коліна дочка на мні Ганночка»
(Погулянка: М. Р.).

«Їздив Колічок сивим коником,
Граї, коню, граї, конічейку,
Сивий-малейкий по полю.
Забула... Там є — матінка,
сестричка прийшла до його...»
(Погулянка: М. Р.).

«А в лиску, лиску, на жовтим піску,
Святий вечор, на жовтим піску...
Десь там [Іванко] коника пасе,
Святий вечор, коника пасе,
Коника пасе, за поводи водит,
Святий вечор, за поводи водит.
За поводи водит, з коньом говорить,
Святий вечор, з коньом говорить.
Ой коню, коню, я тебе продам,
Святий вечор, я тебе продам.
Ой не продавай мене, сядай на мене,
Сядай на мене, повезу тебе,
Повезу тебе у чисте поле,
Поле перескочу, копита не вмочу,
А не копита, не копитця,
Провезу тебе, хорошого молодця»
(Залаззя: Є. С.).

«Пане-господар, вийди-но на двір,
Вийди-но на двір, шось тобі дав Біг.
Впала зориця, стала криниця.
А в тій криниці Сус Христос купався.
Христос купався, на дно схавався.
Ой йдут жидова всьо з дойницями
Воду виливати, Христа шукати.
Воду вилили, Христа не найшли.
Пресвята Діва, де Христа діла?
Ппустила Христа в шовкову траву.
Ой йдут жидова всьо із косами,
Траву косити, Христа шукати.
Траву скосили, Христа не найшли.
Пресвята Діва, де Христа діла?
Впустила Христа та й на нібеса.
Тії нібеса розтворилися,
Всі всятії вклонилися»
(Залаззя: Є. С.).

«Ой на Рожество та й на перший день,
Святий вечір, та й на перший день
Усі дивуйки до церковки йшли,
Святий вечор, до церковки йшли.
Одна дівчина запузнилася,
Святий вечор запізнилася.
Хороше платтічко нарадилася
Святий вечор, нарядилася.
Нарадилася, вперезалася,
Святий вечор, вперезалася.
Вперезалася, до церковки йшла,
А перед єю стоєть панова.
Стоєть панова, шапку знимают.
Ой їден каже, шо королівна.
Другий каже, шо попівна.
А третій каже, шо чия там дочка на ім'є...»
(Залаззя: Є. С.).

«То на Роздво:
Вийди, вийди госпадару,
Подивися на кошару:
Чи вечечки покотились,
Чи ягнятка породились.
Така була приказка» (Ветли: Г. Р.).

Тиждень після Різдва називали «Різдвянийй», «перші Свічки». Назву Свічки подекуди стосують і до усього періоду від Різдва до Водохреща.

На Свічки не латали й не шили, не гнули обручі, щоб не пошкодило на худобу:

«В нас то кажуть — от, Свічки є, да кажуть, ни мона латати й шити, бо в телюка буде рот зашитий» (Угриничі: Ю. С.).

Не можна було також прясти:

«Називали — Свічки. Вот, чо'сь то так називали. Каже — то на Свічки. Не мона прести було. Отих дві неділі не мона прести. В мене' сестра прела. Лягла спати. Не лягала спати... Увечора не мона прести було. І вста'лася така кудельочка, каже, завтра встану допряду. То цілу ніч будило — іди пради, іди пради. Не мона було прести увечора. Вдень прели, а увечери не мона. Нищо-нищо не мона, і шити не мона, і голкаю не мона, на Свічках. Не мона, бо буде... буде усьо кульга'ти» (Бірки: А. Т.).

Не молотили:

«Од Коляди гетї, шо на Роздво живе, і до Коляди Водянеї, до Креще'ння, то не молотили. Не молотили в те времня, од Роздва до Крещення дві неділі. Ну, то Свічки були, бо ж то посля Роздва до Нового року Свічки, а там вже знов від Нового року до Креще'ння, тоже було, три дні чи штири, то тоже Свічки. То вже другі Свічки» (Люб'язь: Г. Б.), «На Свічки не мона шити, бо коро-

ва буде кульгати» (Погулянка: М. Р.), «На Свічках это у нас. Все казали, шо не тре' шити чи латати, бо будуть рабії барани. О. То гете було такеє. То на Свічках ніколи вже тоді не шили. То перший тиждень. А другий тиждень можна. Перший тиждень то не прели, не ткали... Стараюця, знаєте, до Коляд ше помолотити. А тоді, може, віють вони тими лопатка'ми вже в Свічка'х. То таке...» (Бихів: Є. Р.), «О. В.: На Свічки, після Різдва і до Водохрищ не мона нічо' шити чи латати. М. В.: Шоб телятка не були каліки: там, сліпі, без лапей...» (Щитинь: М. В., О. В.), «На Свічках, то казали, шо не мона робити шось такого. От, колись 'бручі гнули, — шоб не гнули 'бручів тих, бо то може в тельюка бути чи в овечки, шо там є, — шо лапа буде загньона та' як 'бруч той. Шити не можна було, шоб скотини не зашкодило шось, латати — буронь, Боже — тоже, шоб не було чого... худобі шоб не икодило» (Залаззя: Є. С.), «На Свічки — ну да. Не можна шити до Щодрухи. На Щодруху можна вже шити. А там — до Крещення, кажуть не можна, але після Щодрухи вже шили. Не знаю чого, шось до худоби було. То на Свічках, мусить, золи-ти не можна. Після Роздва» (Сваловичі: Т. Ш.), «Два тижні Свічок не латати, не можна ніяк, бо то вже на корови' вліяє, будуть кульга'ти» (Деревок: С. Я.), «Задніца є зашита, і є ше це... шо не може ссати тельюк. То казали голкою проколювати язика. Нитку і голку беруть і проколюють три рази. Ну, язика витягнуть, а воно ше ж маленьке, видно, воно ше йому не дуже й больно, воно ше не чувствує тої болі. Казали, шо в свята не тре' рубати, не тре' різати, бо шось получитьсья... Ше, от, після Роздва є, як кажуть, — Свічки, Роздвяни. Дві неділи Свічки, і не мона на їх рубати. І у нас була свиня погу'ляна, а в мене' були штири хлопци. А всьо на річци в хоккей іграють на льодови. Ідут ключки' рубають. Грають-грають — поб'ют. А я: хлопци, не рубайте, бо не можна. Дід казав, баба — не мона на Свічках... Ви знаєте — породились такі поросята — геть всі закопали. А вони не дивились: той собі вирубав ключку, той собі... То чи рот закритий, чи задного прохода не було, — ну, були, шо ми їх всі закопали» (Невір: А. К.), «После Різдва до того... до дівятнадцатого числа не шили, колись ше прели — не прели, не стірали... Шо не шили? Бо ж після Роздва живуть ети — Свічки, кажуть. А на тії Свічки — то й не прадуть і не шиють, бо, кажуть, не можна. Вдень роблять, а вечері' були святії. Увечери святкували. Казали, шо то не шиють для худоби, бо буде кульга'ти худоба, як піде на пас. Більше, як тиждень: від сьомого до дев'ятнадцатого» (Гірки: Р. З.).

Загалом два тижні свят суттєвої роботи не робили, особливо увечері:

«На Свічки не роблять так... Главно — ввечора не роблять, ше вдень, то ше так... Вечори сватие, кажуть» (Сваловичі: Т. Ш.).

Два тижні Свічок у хаті мало бути чисто, щоб не було бур'янів у полі:

«Но то треба було... то на Свічках коб чисто було в хати, коб не було сміття, бо будуть вельми грєди заростає, горо'ди, буде зілле... То так все казали. Два тижні тих. Ну, замітали, да й не вельми смітили, бо то, знаєте, мона і так, і так...» (Деревок: С. Я.).

Назву Свічки подекуди мотивують світінням очей вовків:

«Свічки. На Свічки ж вовки са'мо ходять» (Сваловичі: Т. Ш.), «Ну, свята', Святки. Кажут... то вечери святії, вовки ходят... (сміється. — В. Г.). О, то то колись так казали, шо вовки ходят на Свічках. О. Шо світять вони, так як свічки'. Очи в їх світяться вночі, так лякали нас. Так два тих... Святки, Свічки...» (Погулянка: М. Р.), «А, то ж правда, ну-ну, то ж кажуть таке. Забулася, бачте. У зиму, як то Свічки, кажуть. То каже — то весілля їхне — да страшно йти. Вони тоді паруюця чи чорт їх знає, да гудуть, — о, в нас тутто в ліси, то було тих вовків. То все так казали» (Деревок: С. Я.).

На Щодруху «щодрують» («щадрують») дівчата й хлопці. Діти щедрували «Щедрик-ведрик, бабо, дай вареник!..» Їм за щедрівку давали печиво:

«То таке пороблять якими бися такими закру'тами, дїтьом, — то на Щодруху таке пекли давали дїтьом, як ідуть щодрувати, да давали. Просто таківо кружечки» (Люб'язь: Г. Б.). У с. Гірки щедрували лише дівчата: «Перед Новим роком треба, шоб ходили дівчата. А як ходять колядувати, то треба, щоб хлопчики ходили» (Гірки: Р. З.).

Кутя на Щодруху була скромна:

«На Щодруху — то ж не піст. Ну то вже ж... Ну то обично таку посну' ва'рять завше кутю. Бо вже ж... Але вже Щодруха — ни... ни посне'. Не, на молоці не. То вже таку — на салові чи на шкварках, як ві кажете, то таку варім уже» (Залізниця: А. Ш.), «На Щодруху кутю жарували з шкварками» (Мукошин: О. К.).

У сс. Дольськ, Угриничі, Березичі, Лахвиця, Люб'язь, Погулянка, Бихів, Деревок, Залаззя, Невір, Щитинь, наприклад, стверджували, що на Щодруху куті не було:

«Тіко на Коляди робили кутю. Пірід Різдом і на Водяну коляду. На Щедруху не робили куті. На Щедруху тіко колбасу тамека, да щедрувати ходили» (Бихів: Є. Р.), «Два рази кутю варили: на коляду Роздвяну' і на Водохреще, як воду святять, — Водяна' коляда. На Щедруху не варили» (Невір: А. К.), «Ну, бач, Щодруха вже з салом. Сало, ковбаса, — нашо вже кутя?» (Щитинь: М. В.).

Точніше, робили ячмінну кашу з обтовчених зерен, яку заправляли шкварками, проте кутею її не називали:

«Кутю варили, ше та куте стоєла ціле Роздво, вже їли покро'ху. Ну, ячмінню, товкли, тепера у магазини куплеєм, а колися у ступи товкли. І на Коляду, і на Водяну коляду, а на Щодруху то не. [На Щодруху] була каша, кашу варили. Як кутя, чи чесом просе'на є, то варили. Варили чи пшонену, чи є'чну. Уже на Роздво да на Крещеніє — то вже варили тіко з ячменю, тую кутю. А на Щодруху, то варили любу кашу, з любих круп» (Люб'язь: Г. Б.), «На Щодруху вичера є, но на Щодруху вже не пі'сна вичера, а просто так. Ну, піч палили, топили, і пікли такі бліни в печі. Якшо... завжди на Щодруху ше заб'ємо... так як кабана б'єм на свята, то кишки начинаємо картоплею, то то вже на Щодруху... чи крупами, там... кров'янку... На Щодруху ми не варим куті» (Погоулянка: М. Р.).

Обрядовою стравою на Щодруху були млинці:

«На Щодруху в нас, називали — млинці пікли, от, мається на увазі — дерта картопля і мука, і їх... там трохи муку видержували, щоб взяла кислотність, от, ну, а тоді добавляли картоплю і...» (Дольськ: П. К.), «На Щедруху пекли млинці, щедрувати, колись же пікли... Дехто прийде щедрувати, да з тим млинцем виходили, давали. А тепер попробуй дай — то на проводах повісять» (Бихів: Є. Р.).

Обов'язково на столі була й ковбаса:

«То млинці пічут, то Щодруха. Ковбасу, ото такеє» (Угриничі: Є. Л.).

Як і на Святвечір, на Щодруху варили узвар.

Поляки, які жили у районі, пекли на Щодруху печиво-«фафернухи»:

«Як поляки я повню, то качали тісто, ну, такеє до-вгеє, і різали, — фаферну'хи, називали. І печуть перед полум'єм, топлять піч, і на бляху сиплють їх, вони солодкії, як в магазині праніки. Квадратні. То то на Щедруху їх пекли поляки» (Невір: А. К.).

У с. Гірки, схоже, як в інших селах на Святвечір, перев'язували ноги стола:

«Як всядалась вечерати за столом сім'я, то і в столови тій лапки тож' об'язували. Ну, соломою. Колись того вішару не було, то соломою об'язували. Всі чотири. По кругу об'язували. Не говорили, для чого, а об'язували, на Щодруху» (Гірки: Р. З.).

На Щодруху перев'язували дерева, «щоб родили»:

«Об'язували з садка дерева. На Щодруху, щоб урожай добрий був. Ну, брали солому чи сіно, об'язували» (Гірки: Р. З.), «[Дерева в'язали] на Щедруху, по-мойому.

Солом'яне перевесло, і в'язали. Шоб заєць не їв, чи шо» (Бихів: Є. Р.), «Ну, перев'язували крутеле'ми... На Щодруху, мусить» (Сваловичі: Т. Ш.).

Після цього той, хто перев'язував, закусував млинцями (пиріжками) з ковбасою:

«Шоб родило. Пікли млинці обізательно, на Щодруху млинці пікли. Кобасу жарили чи, там, обварували, корочій, і вже той, шо зав'язує дерево, то вже біре собі у рушничок тих млинців, і вже... (То гето хіба так як тпер, шо хватає? То ж то колись кобасу поїсти з тими млинцями — знаїте?) І всі дерева позав'язували, соломою. Ну, може господар, може і хто в хати з молодих таких, хлопчаки чи хто. Вже як пов'язав, тоді вже він те з'їдає» (Лобна: Т. Ч.), «Дерева перев'язували соломою. Допустім, обставиш соломою, то кажуть, шо не мерзне, то вже врожай буде добрий. А вже еті роки не ходим... Ето ж пірід Крещенім, то то вже... пов'езуть тії, да вже кобасу, кажуть, тее все, — вже тоді треба вичерати смачно, шоб вже було там... Пірід Крещенієм в'язали, по-моєму. Але ж то по'сне... Не їли кобаси... То, може, на Щодруху. То, може, я...» (Залізниця: А. Ш.), «На Щодруху біруть... млинця колись пікли, кусочок кобаси чи, там, сала, як є'стя, да за пазуху, да й ідуть в'язати. То я помню гетие добре. В нас було тако... Ми були на хуторі, а дід був такий, — то дід запрагає конє, і вже баба спекла млинце, там, уже ж зразу, перший, чи там кілько то, закрутує в рушничок — за пазуху дідови — і їде в'язати грушки, або яблуньки', або шо» (Залізниця: Н. Л.), «На Щодруху. Як було. Біруть солому... Вже того року в нас і не перев'язували, бо солому комбайн зіб'є. Але якби тако хотіла, то я її скручую потрошку да й — ото пірив'язують усі дерева'. Діти нищо не приказували. Пірив'язували — во, брали кобасу і хліб. Ну, ну, і йдуть вів'езувати... Са'шику, біри во — кобаска єстя, і пірожка спічеш чи шо — і йдіте пірив'езувать груші'. Тепер снігу нема, а колись таки зима — але всідно йдем... Кобаса все мала бути. А тоді приходять у хату і з'їдають їє. Кусок, кусочок, ну. В хату приходять їсти вже. З нею ходили, попірив'язували, все, а тоді приходили в хату їли» (Березичі: М. К.), «На Щодруху в нас колись хазяїн брав у торбу перожка і кожне деревце 'б'езував. Робив з соломи перевеслечко... А тепер — ніхто нищо не робить. Кажуть — забобони. Хлібинка спечена, да в торбу... [Потім прийшов] да положив на столі. Колись хліб завжди на столі лежеє, то тепер не лежить. Колися, як стари люди, то завжди діжка стоєла в куточку, і хліб лежеє. А теперки...» (Лахвиця: Н. К.). У с. Угриничі акцентували на тому, що господар перев'язував дерева з першим млинцем: «Ну, спічеш першого млинчіка на Щодруху, да йде хазяїн. Кусок кобаси, млинчіка, йде пірив'езує. Замотуєш в рушничок, да за пазуху... і пушов в'язати. Пов'язав одного — вкусив. Пов'язав другого — вкусив. А встальную кобасу вже приносиш у хату. Шоб Ще-

дрий врожай, казали в нас, був. Того млинце й не стане, як багато було дерев. З першим млинчиком» (Угриничі: Ю. С.). У с. Дольськ дерева в'язала молодь: «Дерева в нас, в основному, то заставляли молодих в'язати, — ідіте, щоб росло, так, як ви ростете, так щоб дерево так росло. Тоді, як Щодруха» (Дольськ: П. К.). «Лякали» неродючі дерева у с. Люб'язь: «[Садовину] В'язали на Щодруху. Пекли ввечори млинце, да вже того млинце взьме хазяїн да йде зав'єзує дерево. Ну то вже яка роде, то нішшо, а яка не роде, то каже: «Обив'єжу, а на ту' Щодруху тебе вже сокирею зрубую, бо ти не родиш». Таке казали. Просто з зерна якого: чи з овса, чи з жита, — да переве'сло робили, да гетим і обив'єзували. А з тим млинцем уже — походили, да пришили в хату, да того млинце ззіли, да й усе. [Млинця] За пазуху, обезатільно за пазуху. І ото в нас була грушка, так довго не родила, да й мій чоловік ходив да й каже: «Ще тебе обив'єжу, а на той рік я тебе зрубую». А вона навесні так зацвила, як молоко, да вже зародила. А Біг його знає, чи воно правда, чи неправда...» (Люб'язь: Г. Б.).

Перед вечерею подекуди діти залазили під стіл і квоктали:

«Під стіл що — на Коляди залазили під стіл, дитина, хлопець чи дівчина, щоб кричели, щоб кури несли'ся добре. На Щодруху, здаєцца. Перед вечерею» (Березичі: М. К.).

У с. Гірки квоктала господиня, коли несла кутю:

«На Щодруху квокчуть, щоб кури квоктали да цепеня'та були. Ну, хазяйка» (Гірки: Р. З.).

Оригінальний звичай виявлено у с. Судче. Тут у мисці з кутею на ніч лишали хрестика з сіна, що лежало під обрусом. Ворожили за цими хрестиками так само, як і за ложками у ніч напередодні Різдва:

«Сіно на столі... з того сіна, як уже поїли, значить, робили такі хрестики. Вітягали сінину, і робили хрестики, і ставляли у кутю — ото вже вроді би померлим. Отой хрестик, то... о. То ше була якась така — якщо хрестик упаде' в мисці, значить, то не... не вельми добре. Ето на Щодруху так було. Ето хрестики — на Щодруху, то перед Новим роком» (Судче: Г. К.). Ворожили на Щодруху й за зірками, інеем тощо: «На Коляди гадали якось... То так... дивились якось на місяць — якщо рожки' вгору, значить, мороз буде, чи шось такево... Якщо зі'рано, значить, буде урожай на шо-не'будь. Мабуть, пірід Щодрухою. Тринадцятого числа» (Судче: Г. К.), «Казали, як на Щодруху естя зорі, то будуть є'года. А як нема зорій, то не будуть. Я знаю... — дивилися. Дахто дивця й на місяць, як зі'йде, молодняк як естя, то дивляця, який вже тей буде місяць, як кажуть — де стоїть: чи в цему боци чи в тим, — то буде дощ, то буде... Де він зі'йде, той місяць: чи в пізному,

чи в ранному боци, чи в холодному, чи в теплому. Холодний — то тако на школу нашу, а як теплий, то тако в цю сторону. Але тепер вже воно й не справде'єца. Ну. Колись казали — як сонечко заходить у хмару, буде дощ, як і сходить з-за хмари, то буде дощ. А тепер вже — і в хмару, і з хмари, — і нема того дощу, отакаво погода. На іней тоже колись дивилися старі люде. Казали — чи врожай буде, чи що. Ну, шось таке казали» (Березичі: М. К.), «На зірки виходили дивитись на Щодруху. Кажуть, як багато зірок на неби, то буде багато молодняка — поросета будуть, телета будуть годуватися. То то на іний дивляться, чи врожай буде тих — зернових, якщо іний на деревах. Або як сніг упаде да тримається — то то для врожаю', кажуть. На Щодруху, на Колядку» (Гірки: Р. З.).

На Щодруху ворожили також дівчата:

«На Щодруху, ето гадають віходять слухати, де собака бреше, в якому боци, гето вже стіль буде чоловік» (Лобна: Т. Ч.), «Дивки, кажуть, шо ворожили, да. То таке казали, шо у якому боци собака забреше, туди дівка замуж піде. Десь уве'чора. То вже на Щодруху, мусять» (Залізниця: Н. Л.), «Дівчата брали першого млинчика, і віходила на поріг і іла того млинце, — і в котрим боци собака забреше, в той бік замуж піде. Або півнінь закричить... Або чіріз хату, то то вже на Щодруху... Чіріз хату патинки якісь кидали. Пірікидали, а як застрегне, не впаде... Я як кинула сапожка, а він коло комина застрег, та й... Поліз батько. В яку сторону носок упаде, туди заміж підеи. В нас рушники, казали, рушнички палали, чи хустки. Ну, то то в вузлі так обмотає хусткою та й ночовочках палає, чи в мисці там. То це тоже кидали, на Щодруху» (Угриничі: Ю. С.), «Ворожили. Брали млинця, пікла мати... то на Щодруху, і бере дівчина за пазуху і йде селом — кого зустрине. І якого хлопця зустрине, як звецца, так буде чоловік... От вона так поворожила, і зустріла товариша, і так звецца, як я» (Деревок: П. Я.), «Свічки. Бо то колись ворожили тими свічками. Якось свічки тії брали і палили та на воду ста'вляли їх. Я не знаю, я не робила того. В мисци. На хлопців загадували. Крайки пала'ли. Такі ночви були, накладуть тих хусток, де ж тих крайок наберуть, та й так палали. Чиє наперед впаде, то та наперед замуж вийде. Колки щитали...» (Залаззя: Є. С.).

У с. Угриничі ходили перебрані «дідухи»:

«Передіваються на Щедруху, щоб в ведмедя... Дідухи. Колись було воще веселій, як тепер. Тепер такого нема. Все колишне. В нас то я кози не пам'ятаю» (Угриничі: Ю. С.).

Подекуди на Щодруху ходили з «козою»:

«Хлопці ходили з козою, з козою ходили хлопці, о. А дивчета співали коляди» (Велика Глуша: М. Х.), «[Збитки] Робили на Щодруху. Коза, казали, козьол. Бо на Що-

друху ходили з козлом. Чоловік наложити кожу'ха лівим боком, вовнею наверх, вже і танцювали, як в хату ввійде: «Ну-ну-ну, козьол, ну-ну-ну, баран, поворочуйся, хоч не хочещя...» Ну, позабувала» (Люб'язь: Г. Б.), «З козою то ходили. Робили козу просто, такого робили роги, і шиши, і очи, і всьо... Ну, роги не з кози, а з дери́ва тако... І так... «Де коза була? По селі ходила. Щоб тебе, козусю, заїли вовці, нашо ти поїла попові сливці? Щоб тебе, козусю, заїли вовки, нашо ти поїла попові сливки?»» (Погоулянка: М. Р.).

Звичай робити бешкети побутував у багатьох селах:

«Хлопци [збитки] робили. Двери позав'язують, коми́ни позатикають, шо запалять да дим пушов на хату. А пуд ві́кно нитку протягнуть, картоплину вчеплять на перину — бом! Що хоч робили» (Угриничі: Ю. С.), «В нас тіко на Щодруху збитки» (Деревок: С. Я.), «Да-да-да, ето на Щодруху збитки робили, шоб кому́сь шось... стожка перекинути, ворота... Та то такий обичай був... дурний такий обичай... До кого'... на кого' Бог пошле. Як на кого' сердитий, то розки'дають серед зими стожка і рознесуть по всьому дворі. Наві́тя колись казали, шо взяли воза, звичайного воза, то так було, і на хату зтягнули і до димара прив'язали» (Деревок: П. Я.).

Зазвичай бешкети робили на обійстях, де були дівчата на виданні:

«То на Щодруху було таке, шо раньче шкоду робили ходили вночі. Звечора. А зара вже ни стало так чути. А раньче — то о... — кому туалета піркинуть, кому де дро'ва винесуть, кому хату зав'єжуть, шоб не вийшов. Ну, найбіш там, де дівчата так. Але було, шо потом обнаглили, то робили те саме де хлопець є, назло» (Залізниця: А. Ш.), «На Щодруху — Е-е-е! Бо-ож-же! Що хоч робили, збирущя. Збирущя хлопци такео, ідуть... Ну вони там, думаєте?... Вони там хороше' й поспівають. Із гармошкою... Гети роки, років пару, то не. А раньче — ход-дили, з хати в хату. Ну, їм вже й дають — хто бутилку, хто кобаску... Колись було таке, шо перекидали туалети да шось там таке зроблять. А гети роки' — не вже. Любу хату, куди схочуть, о-о!.. Дурость...» (Залізниця: Н. Л.).

Нерідко бешкети робили задля могоричу:

«[На Щодруху збитки] Робили, і вночі коней крали... Ну так — одне в одного вкраде, а на другий день іде — та пити. Коней тре — закритий, і всьо шоб позакрите було, бо вкрадут» (Бірки: А. Т.), «В нас не було того ворожства, що то кидають веночки на Івана Купала, а в нас то... В нас такого нема. На Щодруху. Підуть там познимають, поперекидають, то воза вкрадуть, то, колись, корову виведуть, то записочку напишуть, шоб... ти прийдеши по корову, шоб плешку приніс. А те-

пер украде, не знаєш де, хто, який дурень повіз. В мого Ко́лі було на возу тирси, привіз на хату, що не можна було... прийшли, ще твій внук був нежонатий, я тоді вийшла, кажу — як тебе звати? — Яка вам різниця? Повезли й того воза з тею тирсою туди до во... ой... То в нас на Щодруху гето так крадуть. Тепер уже не, тепер спокійніше. На да й що — назбирають тих возів, а генчий скаже — хай стоїть, він мені не тре', ти його привізеши. Але то зачіпка така. Щоб випити. То така зачіпка. А то, каже, вже на Новий рік Старий, вже день п'ють. Той приніс на воза, той приніс на воза, — ой...» (Лавиця: Н. К.).

У с. Сваловичі виявлено відомості, що давніше на Щодруху уперше запрягали молодих волів:

«Вучили, вучили. На Щодруху запрагали всьо ж. Ну, на Щодруху завше. Да гній возили на Щодруху, і вучили на Щодруху, як воли, то вучили всьо на Щодруху, вже запрагали. Як вучили, то на Щодруху большей запрагали. То не свято Щодруха, на Щодруху роблять усьо. Так старающа — гній возити на Щодруху. І запрагати худобу перший раз — на Щодруху запрагали. Шось, ну... вучать, як вучать воли, то шо — чи яку колодку положать, чи піску положать, як гній не везуть, а то — гною трошки положать. Да й люди так возили. Щоб тяжке було, шоб не того...» (Сваловичі: Т. Ш.).

На Новий рік (14 січня) хлопці-«посівальники» посівали, «поздоровляли»:

«Сію-посіваю, з Новим роком вас вітаю. Суди, Боже, дождати і на той рік... Щоб було добре, шоб було...» ШО посіяли в хати — вимітали та й курам давали» (Велика Глуша: М. Х.), «Сію-сію, посіваю, з Новим роком вас вітаю». Як на Новий рік. А во, посівають ходять після Щодрухи. Ну, по своїх по рідних ходят, по бабах... Наб'рут пишеници... А тим зерном — змітаємо, шо понасівають діти, та й курам даємо» (Погоулянка: М. Р.).

Трапляються й специфічні формули «привітання»:

««Сію-сію, посіваю, з Новим годом поздоровляю. Роди, Боже, жито, пишеница і всяка паши́нца. Дай, Боже, за год дождати». Да якось і приказують, я так і не вмію: до печі, шоб не боліли плечі, да до... ше до чого', шоб не боліла спи'на, да... при'йдуть да приказують. [Те зерно потім змітали] Курка'м віддавали» (Сваловичі: Т. Ш.).

«Гето посля Нового року ходили поздоровлети:

Сію-посіваю 'д печи до порога,

коб не боліли ноги,

'Д порога до печи, коб не боліли плечи,

'Д печи до стола, коб не боліла голова.

Ше ж коб і спина, і руки, але я вже забуласа, хлопци. [Те зерно] дадуть куром, да кури зїдєть. Виметемо, виметемо, да позбираємо, да даємо куром. В той самий же день» (Люб'язь: Г. Б.).

«Посівають: «Сієм до печи, щоб не боліли плечі, да до груби, щоб не боліли груди», — таке говорять. Да шоби не боліла голова... — так вони довго співали.

Сію, сію, посіваю, щастя й радості бажаю.
Сію до печі, щоб не боліли плечі,
Сію до груби, щоб не боліли зуби,
Сію навкруги, щоб щастя й доля назавжди.

І — з Новим роком, або з Різдом. Можна вставити різне, головне щоб грало» (Люб'язь: Т. І.).

У с. Бихів засівальників називали колядниками:

«Ну, тоже колядники [посівали]. «Сійся жито, пше-ниця, всяка пашниця», — так приказують... (А не було шось, що «сію до печі...»? — В. Г.) О, казали, казали...» (Бихів: Є. Р.).

У с. Залаззя респондент стверджувала, що колись у них посівальники не ходили взагалі, а колядували лише на Щодруху:

«Колись не посівали. На Коляду зроду не ходили колядувати, но тільки на Щедруху, а на Коляду не було того» (Залаззя: Є. С.).

У с. Гірки посівальників називали щедрівниками:

«Рано на Новий рік були щедрівники. Тиї, шо посівають, і ети... [Засіяне зерно] Треба, щоб воно лежело, поки вода посвятит'ься, потім змітали і давали курям, щоб кури неслись добре. [Ім за те] гроші даєш. Колись, то булки давали, то, мо', в кого який канфет був» (Гірки: Р. З.).

Щедрівниками їх називали і в с. Деревок, при цьому від доволі освідомлених респондентів записано відомості, що посівали тут не на Новий рік, а ще увечері на Щодруху; крім того, перший раз посівали ще й увечері на Різдво:

«То так файно співали, щедрували, поздоровляли хлопчики... Шось співали, «шо ти, бабо, наварила, шо ти, бабо, напікла...», «Посіваю, посіваю, щастя вам бажаю...» Дамо гроши, да й біжит. Посівальники бігають. [Зерно в той самий день] Замету да й курам дам. [За те, що повиншували, давали] То млінчики якії, то сала, в кого' було... А був такий дядько на хуторі багатий, то вони бігали до його', бо знали, шо сала дасть. [Як засівають] щедрувати, казали. То вони врано не ходят... тако под вечір. В нас под окном не ходят, в нас у хату... Як входять у хату, 'дразу... приходять увечори і сіють... Посівають на Щодруху, ходят увечері вони тринадцатого. Бо Новий рік празнують четирнадцатого, то вони ходят тринадцатого ввечері і посівають. Та' як на Роздво... Посівають і на Роздво, в нас два ра'зи» (Деревок: С. Я.).

Як і на інші рокові свята, воліли, щоб на Новий рік першим до хати зайшов чоловік:

«Да, на Новий рік. На Ста'рий Новий рік. На любий празник роковий — навіть шоб першого побачити чоловіка. Я заглядаю в окно, кажу — шось Вітя не виходить, коб мені побачити його. Ну, вроді, кажуть, шо — мужчина завжди був у слави. Бо жінка є грішна. Сказати прямо, да й і всьо. Просто, шоб зайшов мужчина. Ше й можуть запрохувати» (Угриничі: Ю. С.), «На Новий рік — ну, чогось-то так луччій. От, чоловік шоб зайшов. Ет, каже, — баба зайшла» (Залізниця: Н. Л.), «Ну то то кажуть, шо ж — чи на Паску, чи на Ко'ляди. Чи в'общє, общєм, як на празники ввійде мужчина, то кажуть, шо то то лучче» (Залізниця: А. Ш.), «То, кажуть, у празники великії. Ой, каже, коб до мене хлопчик чи мужчина який, — чоловічискій рід. А я знаю, чого так є» (Березичі: М. `.), «У празници, як мужчина заїде, то на лучей. Лучший, як баба, каже. Як молодий, з грошима... Молодий, здоровий то добре, а як старий і слабый, то погано. Ой... — зайшов якийсь скривляний, старий, — вже нічого не поведеться. А баба вже геть як жаба всунулася. А баба — жаба. А вже як прийде молодий та здоровий, — да все кажуть — ой, добре, бо прийшов молодий. То вже, баби, не вельми стараємося йти в празник. На Введення жінці не положено. І на Коляду» (Лавхиця: С. М.), «Новий рік. То й тепер так, то кажуть — а, як то в перший день хтось зранку заїде, хороший молодий мужчина, то буде день вістись хороший, а якщо старий та ше больний — то погано» (Деревок: П. Я.).

На Водяну коляду перед Хреціннем (Водо'хрищем, Крищенієм) також влаштовували пісню вечерю з кутею і також стелили під обрус сіно. Господар окроплював обійстя свяченою водою, малював крейдою, вапном чи глиною хрести на дверях («від відьом», «від лихого», «від вужів»):

«А пірід Хрищенієм, то знов — обводять хате. Крейдою. І хрестики малюють. Геть укругову [обводять]. Хату, хороми... Ну, колись обводили, тепер вже ж...» (Лобна: Т. Ч.), «Як принесуть з церкви водички вже святої, тоді вже ж хазяїн сам іде кропить. І в колодязь, і хороми, і хату скрізь по всіх комнатах, і дає корові пити, то лине в відро трошка. Хрести хазяїн ставить, бере крейду чи, там, ва'лка, як зовуть у нас, і робить хрести на две'рох чи там на... Шоб ці відьмаки' не залазили, мабуть, до худоби. (Ва'лок — так само крейда, але та, шо хати колись білили. Ну, вапно, але то зовуть валок)» (Судче: Г. К.), «То то вже пірід Крищенієм, то то вже тоді святять водою кругом: то ж хату святимо, ну, до худоби ж — так само, водою свяченою і хлева посвя'тши, і... То ше колись, знаєте, на две'рах хрести робили, а кругом хату обводили. Тако — ва'лком. Ето на'шось було таке. Ну то ж кажуть, шоб вже зле ни приступало да шось там такево. Там те ва'лком — то я не знаю, що, а що свяченою водою — то то ясно, шо полєзно» (Залізні-

ця: А. Ш.), «То то на тую-во, на Ко'ляду... на Кріщення увечори. Ходили — хрестики станове'ть скрізь по дворох і обводять кругом хліва, кругом корови глинкою обводять. Колись казали старі люди: щоб лихе не подлазило, щоб ужі' не подлазили. Так будь би така приказка. Шоб ужі' не пудлазили, еге. То треба обводити вкругову. Глинкою. Ну, в кого крейда є» (Березичі: М. К.), «До хлева в нас от но, коли до хлева йдуть і святять — на Роздво, на Ко'ляду водяну. Ідуть хлеви 'бсвятують, хату 'бсвятують...» (Велика Глуша: М. Х.), «То то вже на Водяну', то брали там хліб. Ну і шо: робиш хрести скрізь, у хлеві, тамка по дверох... Перехрестивса, і всьо» (Погулянка: Й. К.), «Малюєм хрестики на Водяну Коляду глиною чи крейдою» (Щитинь: М. В.), «На Водо'хреца [хрестики] ставили, глинкою малювали білою. Ну, кажуть, для грози, для грому» (Гірки: Р. З.), «Хрести ставляли на Крещенне... на Ко'ляду хрести ти ставляли. Прийде, да перехрестиця, да помолицця «Отче наш», да поробить крести. На вокні ставляли хрести, на дверох. 'Бводили хату. Ну, з тим самим обходять. Ну, з тим хлібом, з тим, шо роблять хрести на вокнах да на дверох, — з тим оби'дуть кругом хати. А Біг його знає, я не знаю, для чого воно. То й тепера роблять тії хрести» (Люб'язь: Г. Б.), «Якщо йдемо до хлівів, а Коляда, то хазяїн бере миску, ну, хлібину, і вареники, і крейду, як іде писати тії хрести. Вареники з квасольою. І свиням, і коневі, і курам ки'дали. А хлібину забирали додому» (Погулянка: М. Р.), «Хату перед Водо'хрецами, то обводять крейдою кругом. Хлібца возьмуть, булочку хлібца, і кругом... шоб ужі' не лізли в хату. Кри'жички малюють по двє'рах да на печі малюють у хати, крижички роблять. На печі — тако перед піччю робили крижички, на печі. На вокнах становили крижички, з соломи становили. Колись так...» (Сваловичі: Т. Ш.).

Коней свяченою водою кропити не належало:

«Коняки ни мона святити, свяченою водою ни мона коняки, вони — з чорта. Казали... того'... чорти не давали людям робити, а Бог сказав — запряжіте та їд'те. То бачте — вона й несе — біда відає єк... То ж не віл. А віл, корова — із того'... ой, як вам сказати... із соломи. Корова з соломи і віл, а кінь із чорта. Його не мона...» (Бірки: А. Т.).

У с. Бірки на Водяну коляду намагалися забезпечити добрий урожай льону:

«На Ко'ляду, на Водяную тую. То називаєця Водяна коляда, Водохреще'нська. То тако кругом хати... іде в хату і питає, де льон сіятиму. Так колись старії люди казали. І тре' казати — де посієш, хай Біг родит. Я каждый рік льон сію, ну, три радочки... Бо-Божому тре', шоб завше льон сіяти. Підійшов під вікном і питаєш — де льон сіятиму? А у хати кажут — де посієш, хай Біг родит» (Бірки: А. Т.).

У с. Угриничі застерігалися від нашестя горобців улітку:

«Шось казали, шо як на Водяну коляду вже затопіш, там готовіш на вечур, да шоб у той час, як в пічі топіть-ся, води не пити, бо як нап'єшся, вороблі просо виб'ируть. А тепер проса не сіють...» (Угриничі: Є. Л.).

На Йордан (19 січня) священник починав обходити село з освяченням.

У с. Бихів виявлено деццо деформоване уявлення про заборону прати, доки не збігла свята вода (Зазвичай воно стосується післяйорданського періоду):

«Перід Рождеством в нас не стірають, бо каже, як святить-ся вода... то тоді, каже, якося грішно'. Тоді воду вже святять... На Крещеніє» (Бихів: Є. Р.).

Освячену воду, часто саме водохресну, зберігали упродовж року й використовували у різних ситуаціях як оберег від «нечистої сили»; окроплювали хлів, коли ласка ганяла корову чи коня; додавали корові після отелення у пійло; окроплювали нею мертворождених дітей, даючи їм ім'я; додавали немовлятам до першої купелі та ін.

Завершувались колядні свята 20 січня, днем Івана Хрестителя. Наступного дня був так званий Тік-Притік, відколи відновлювали роботу з прядивом:

«Ето шо то ж після Коле'д. Вже празнують дві неділи, ото гето тоді уже... коли ж то попадає... — понеділок уже то мусить — Тік-Притік, кажуть, починка... причинка поволік. Ето вже шо будуть прести вже, да колись так казали баби, як вже прели да ткали. А тепер вже хто то... Ну, причинака поволік, чи як там... Приволік. Шо вже вдосвіта встають, вже ж оддихнули за дві неділи, да вже встають люди прести да ткати, да... Ну, то див'ятнадцатого — Кріщення, а двадцятого — Хрести'тель, звуть, а двадцять першого вже Тік-Притік» (Залізниця: А. Ш.), «А то вже як кінчаєця свято, то Хреститель Іван — а тоді знов Тік-Притік вже. На Тік-Притік вже прієли колись, вже можна було робити, а Хреститель — то ше свято, то ше святкували» (Березичі: М. К.), «На Коляди потазі приймали, вже їх хавали, бо вже дві неділи чи три ж не можна... То і не мотали, і ничо'. Віносили з хати. То вже двадцять першого. Тік-Притік, да й починка поволік. І вже тоді вносять назад ції да й мона прести» (Угриничі: Є. Л.), «Тік-Притік, і празник утік». То то двадцять першого січня» (Гірки: Р. З.), «Тік-Притік, починка приволік». То то вже послія Коле'д, як мона прести» (Деревок: П. Я.), «То ето вже послія... тих дві неділи Сві'чок. «Тік-Притік — і починка приволік». Ето послія вже світ. На Тік-Притік уже прядуть. Вже починка приволік» (Сваловичі: Т. Ш.).

На «Стріченне» (15 лютого) зранку у церкві освячували свічки. З цим днем пов'язують певні прикмети на погоду:

«Як на Стрітіння півень нап'ється, то на Юрія віл напасеться» (Угриничі: Є. Л.), «Ну то це казали, що на Стріченне як нап'ється вже півень води, то не буде вже того морозу. А як не нап'ється, то ще мороз буде» (Березичі: М. К.), «За Стріченне, ну то кажуть, як вже ж розтане да півень нап'ється, то вісна піріможе ж да буде тепло'. Ну, як десь із стріхи капає чи щось там же ж. Да ото так кажуть на Стріченне. Кажуть — вже півень води напився. То буде тепло, ото таке. А єк мороз ше, де й не нап'ється ж той півень...» (Залізниця: А. Ш.), «Колись ми... у церкві казали — Стріченне — то зустрічається зима з весною. А батюшка казав — то не таке, то ваше колишнє ете... Ну, якщо вже весна переборе зиму, то більш зими не буде. І казали, якщо на Стріченне нап'ється півень водици... Колись же не казали Стріченне, да казали Громниці. Як на Громниці нап'ється півень водици, то вже більш не буде зими. А як мороз, нема відлиги, то ше буде продовжуватися» (Гірки: Р. З.), «Ну, Стрічення — Громниці. Вже Стрічення, то, кажут, зима стрічається... ну, й весна стрічається... Начинається вже вісна — Стрічення» (Погоулянка: М. Р.), «Про Стрічення, вроді, кажуть... Стрічення — стрітється зима з літом» (Деревок: С. Я.).

У с. Сваловичі освяченою на Стрітіння громничною свічкою випалювали на сволоках хрести, які мали оберігати від блискавки:

«На Стріченне свічки сьватили. Громничні. Ну, люди добавляють ше щось. Якесь зілля ше... на Громниці ста'вляють. Вже того зілля і немає, бо зима, але... Шось такево... Свічки святять. Для грому, кажуть. Батько покойний поїде в церкву, посвятить на Громниці свічку, прийде і кри'жечки повипалює по хати тако, по бальках тих-о. В хати 'дньногого, а там ше в кухні чи де. [Ті хрестики] Кажут, що од грому. Але ми не випалювали. Вже як ми поженилис да одделилис, то ми... Да пошла Россія, да в Бога не вірували...» (Сваловичі: Т. Ш.).

Коли йшла грозова хмара, виставляли чи викидали надвір пікну лопату чи коцюбу, подекуди вивіщували надворі пасхальний рушник, але здебільшого при цьому засвічували стрітенську свічку:

«На Стріченне свічки св'ятимо, бірем до церкви. Як гримить — па'лимо тоді. В нас і топіро стоїть» (Лобна: Т. Ч.), «Як гримить, то палимо свічки свячонії» (Березичі: М. К.), «В нас обично, як гроза, то громничні свічки палять. Говоруни були, але хмари йшли» (Дольськ: П. К.), «Ну, казали, якщо гримить, гроза, ото запалю-

вали її. І зара в нас па'лять ще» (Судче: Г. К.), «Як гроза йде, то в нас свічки палять в хаті свячоні» (Березичі: М. К.), «І зара, тамо і в мене' на столі стоїть [стрітенська свічка]. Як іде якась стіхія... то то батюшка й зара' каже — то треба палити ту свічку, або гроза, гримить, — то треба палити. Каже, треба стати перед іконами, три рази помолитись «Отче наш» і «Богородицю» і запалити ту свічку, то ваша хата буде безпечна. Лопату виставляли. Ста'вляли пуд хатею ту лопату [Догори широким]. Кругом хати з іконою обходили, такево робили... З Спасітельом, шоб Бог спасав» (Гірки: Р. З.), «[Ті свічки] Для всього' добрі. А во — громниці, як гримить, гриміло — я запалила та й світила. Богу молилася, світила, — Бог охоронив» (Погоулянка: М. Р.), «Ми свічки палимо, тії, що на Стрічення. Еге, громничні. [Лопату хлібну виставляти] Було колись. Але зара, як люди темлят, то ко'цюбу догори перекидають. Зара в нас єтого немає, то ко'цюбу догори ста'вляють. В хати. Люти' позасовуют, бо може молнія влетіти. Задві'жки. То в нас називали — лют» (Цитинь: О. В.), «Я й тепер палю громничку, як гримить. Запалю, поставлю на столі, та й стоїть» (Залаззя: Є. С.), «Свічку палять, ну, і лопату виставляють, тую, що хліб у піч саджають» (Невір: А. К.), «Богу молецьця да громничну свічку палять. Лопату виставляють надвір, як то, що хліб саджають у піч, да лопата. То колись. А вже теперво не. Лопату саму виставляли. В мене' теї лопати вже й немає, а в людей то ще є, бо рибу сушать да тими лопатами саджають у піч» (Сваловичі: Т. Ш.), «Я лопати не виставляю, тіки як вельми блискає, гримить, то я того рушничка, що святю паску, то я його повісю на дверях, тих крайніх. Ну, на ті крайні із двора. То так в нас роблять» (Деревок: С. Я.), «Ми, як уже хмара да вельми гримить, то ту — свічку стрітенську палим. Ну, ще кажуть, я тако чула, що як... отой рушник, портови'ну, що паску святиця, да вішати, як гримить. Тоже коло хати» (Угриничі: Є. Л.).

Як і саму громничну свічку, освячене разом з нею клоччя використовували у народній медицині:

«Па'леть і рожу, па'леть і ля'ки. Так само молился молитву і клоччя таке зго'ртаєш... ну, з клоччя таке трошки, дев'ять штук. І молился «Оченаш», а тоді ту молитву дев'ять раз, і знов «Оченаш». Діткам помагає так добре. Ляк — над головою стелиш. А вітер — так змолюємося, так говоримо. Ше мона свічку запалити. Ну, ото таку з церкви, свячо'ну» (Залізниця: А. Ш.), «Є таке свято, коли льон святять, і тим льоном свячоним обкадюють, і свічки'... Свічки святять і льон. Коли тобі погано, рожа колись була, то спалювали, відговорювали. Був тут такий дядько, і баба. То спалювала, і відговорювала. Льоном свячоним. На рушничок свячоний клали: якщо летит угору, то кажут — то нечиста сила віходить» (Погоулянка: М. Р.).

Про день **Касіяна** (29 лютого) виявлено таку етіологічну легенду:

«*Був Миколай і Касіян... Я розкажу за високосний рік... Миколай і Касіян, вони були... Миколай, цюй чудотворець, і Касіян. Касіян — то високосний рік. Ну, там на збируєця каждый... шість годин, і через чотири роки — високосний. Та й чоловік слабкий був, лежев, та й Касіян ішов, переступив і пушов, а Миколай пудобрав, і завіз у больницю, і сказав: я тобі ще дам грошей на лікування. І сказав Бог: тебе будуть на рік по два рази почитувати, а тебе на чотири — раз. Касіян. Чули такое?» (Бірки: А. Т.).*

На **Масниці** («Ма'сну», «Ма'сленну», «Ма'сляну», «Ма'сницю») м'ясного не їли, — споживали молочне, зокрема розтоплений у маслі сир, печений сир, пекли млинці, варили вареники:

«*Гето Ма'сленна, шо вже м'яса ни мона їсти. А молочне тільки*» (Лобна: Т. Ч.), «*На Масляну, я знаю, то шо вже млинці пічуть, да молочне, да сир, таке... То ж ва'римо і віреники, і... і таке...*» (Залізниця: А. Ш.), «*На Ма'сницю... Ну то ж там тре' було сир, масло... В'обшем, сир сушоний варили у маслі якось. Не Масляна, а М'ясниці, чи як вони казали. Ну то это то було*» (Судче: Г. К.), «*Колись сир пекли на Масляну*» (Цитинь: М. В.), «*[На Масляну] робили, вже кажуть етиїво, запуски'. Вже тоді ж гуляють на запуски', і ва'рать, і масло з сиром топлять, і...*» (Сваловичі: Т. Ш.), «*Ну, масло їмо вже... кончеється вже м'ясниця да вже Масляна вже...*» (Деревок: С. Я.).

Перший день **Великого посту** у с. Березичі називали «Чистий понеділок».

У цей день наводили чистоту, щоб так було увесь рік:

«*Чистий понеділок в нас називали [перший день Посту]. Тоді, кажуть, треба помитись, постіратись, щоб було чисто всю зиму. Чистий понеділок. Запусний. Тако в'обще казали, шо треба все помити, аби чисто було всьой рік, — посуд, там, сам собі помився*» (Березичі: М. К.). Водночас подекуди побутувала й заборона на прання: «*Ну, я знаю... перший день Посту, кажут, не мона прати. Ну, колись прали, то золили, працами били, а тепер — машинка... Ну, так, казали. Бо дощів не буде, чи шо*» (Погулянка: М. Р.).

Упродовж кожної п'ятниці Великого посту не білили й не золили:

«*У Великий піст — то в п'ятницю не можна хати білити і не можна золити. В п'ятницю ніколи не золили. Кожну п'ятницю Великий піст*» (Невір: А. К.).

У с. Люб'язь у перші три тижні Посту пекли зоморфне печиво:

«*[Коржики] пекли в перший день посту, і другий тижень, і третій. Три тижні батюшка в церкві править... Спекли, да поїли, да нішо. Зайчики, казали — зайчики. Отакиє зайчики, з того тіста повироблеємо ше й голову, а єгодинку всадимо за вочи, да й вушка поробимо, поставимо з того тіста... Першого тижня в піст. В любий день пекли*» (Люб'язь: Г. Б.).

Упродовж Посту, аж до Великодня, співали постові пісні чи веснянки, «Вородаре», «Кукударка» (часом стверджують, що «в піст тіки весільних не співали і частушки. А так співали»):

«*Ой ти, красна-весна, ти, красна-весна,
Що ти нам принесла, що ти нам принесла?
Хлопцём по кийочку, дивчатом по віночку,
дивчатом по віночку.
Хлопцём по кийочку куровки гонити,
куровки гонити,
Дивчатом по віночку ду церкви худити,
ду церкви худити*» (Залаззя: Є. С.).

«*«Вородаре» — співають в любий день, мусить, вже навесні стане розтавати отаково, да й... Зи'йдуця тако...*» (Залізниця: Н. Л.).

«*Ше я мала була, то там... такі жонки' збіралися, то співали:*

*Ходіте, диво'чки, Володаре грати.
А старій ба'би — ідіте до хати,
Ідіте до хати диток колихати...»*
(Залізниця: А. Ш.).

*«В нашого кукударка
Жіночка малейка,
Сидить на кулочку,
Праде на сорочку.
Як віведе нитку,
То пошіє свитку,
Як вивіде другу,
Пошіє кошулу.*

Кукударка — поберуця... такий ключ, таких десять дівчинок ніс ізбереця, так бігаємо вже ле'таємо во круго'м. І таку пісню співаємо. Казали — веснянки. Вони якісь і є, тії веснянки. Коли піст. Коли стане тіпло да коли піст, то тоді й тії. Тіки як стане піст, стане тіпло, то віходимо на гору і тоді співаємо і Кукударе граємо» (Березичі: М. К.).

«*Дололом-дололом, біла мати помилом.
То за тії вчинки, що малі починки.
Я сама не прjala, кума помагала:
То за хліб, то за сіль, то за кусок сала*»
(Погулянка: М. Р.).

«*Далалом, далалом, біла мати пумелом,
біла мати пумелом —*

За які чинки — шо мали починки,
шо мали починки.
Я сама не прєла, прєли помучниці,
прєли помучниці:
То за хліб, то за сіль, то за паляниці,
то за паляниці.
Я сама не прєла, кума пумагала, кума пумагала:
То за хліб, то за сіль, за кусочок сала,
за кусочок сала» (Залаззя: Є. С.).

«Ой була в мене мати-мачуха, мати-мачуха,
Послала мене з ситцем по воду,
з ситцем по воду.
Ой брала-брала та й до ноченьки,
та й до ноченьки.
Прийшло до її та й три вовчики,
та й три вовчики.

Ой їден каже: мені рученька, мені рученька,
А другий каже: мені ножейка, мені ножейка.
А третій каже: то сироточка, то сироточка.
Нехай вона йде та й додомойку, та й додомойку.
Нехай мачуха змиє головоньку, змиє головоньку.

А вона каже: «Ой ше мені мачуха головки не мила,
мене мачуха навіки прокляла...» Ой... Забула, то не та,
мабуть... Якось — «як пішла сиротка ізгори в долину,
знайшла мамину могилу та й стала плакати-ридати:
Мамо моя мамо, забери до себе». А вона каже: «Іди ти,
доненько, додому, нехай тобі мачуха змиє головоньку».
А вона каже: «Мені мачуха ше головоньки не мила, ку-
шулі не прала, но вже мене мачуха навіки прокляла». О.
То так» (Погоулянка: М. Р.).

«Ой пішла сирота по світу блукати,
по світу блукати,
Стрітив її Господь, став єї питати,
став єї питати:
— Куди йдеш, сирото? — Матера шукати,
матера шукати.
— Вернися, сирото, матера не найдеши,
матера не найдеши,
Матера не найдеши, но далеко зайдеш,
но далеко зайдеш.

Ступила сирота із гори в долину та й натрапила на
матирину могилу, та й вона стала там плакати, зачу-
ла матюнка, стала промовляти: йди собі, сирото, до sweї
мачохи, хай тобі мачоха сорочку... хай тобі мачоха голо-
воньку змиє. А вона каже: ше мені мачоха голови не мила,
но мене мачоха навіки проклєла» (Залаззя: Є. С.).

Ой ішла сирота матира шукати,
Стрітив її Господь та й став питати:
— Куди йдеш, сирото, бо дилеко зайдеш,
Ти sweї матьонки ніколи не знайдеш.
Оно йди, сирото, згори й у долину,

Ой то ти там найдиш материну могилу.
Єк прийшла до гробу та й стала плакати,
Ой мати, наша мати, де ж нам тебе взяти?
Єк мати почула, стала говорити:
— Ой а хто ж то плаче на моєму гробі?
— Ой то я, матьонко, й узьми мене 'д собі.
— Ой не можу доню, не можу й увстати,
Ой не можу тебе до себе я взяти.
Бо сирая земля ручки привалила,
Сосновая дошка вочи затулила.
Но йди собі, доню, йди собі додому,
Хай тобі мачоха та й змиє голову.
— Вже мені мачоха голови не мила,
Но мене мачоха кулаками набила.
Вже мені мачоха кошулі не дала,
Но мене мачоха навіки прокляла.

Ну, і ше вона і так є: «Ой не можу, доню, не можу
й увстати, тяжко-важко, доню, каменя глодати, а ше
тяжче й важче sweє дитя вібрати». О, то ше таке є.
Ото такі великопосні...» (Велика Глуша: М. Х.).

На свято **Сорока святих** (22 березня), як вважа-
ють, «Жайворонка проспіває сорок пісень» (Бірки:
А. Т.), «Сорока кубло закладує» (Щитинь: М. В.).
У цей день спостерігали за погодою:

«Сороки', казали. Виходили надвір, дивились, чи є мо-
роз, чи немає. Кажуть, як є мороз, натріскається, то
буде ше сорок морозів» (Гірки: Р. З.). Дехто на Сороки
засаджував картоплю: «На Сороки' — то вже треба за-
садити картоплю, да вже буде ядрена' вельми, под кор-
чем багато» (Залізниця: А. Ш.).

У деяких селах (сс. Березичі, Дольськ, Лахвиця,
Люб'язь, Сваловичі, Деревок) побутувала традиція
на Сороки' варити (з'їсти) сорок галушок:

«То ж коли тії Сороки' — Сороки живуть пірід Пас-
кою. То тоді знов — галушки. Каже — треба сорок галу-
шок зварити. А я й не знаю, для чого. Я но знаю, шо роб-
лять» (Березичі: М. К.), «Сорок галушок треба з'їсти
на Сороки. Печуть, ну, такі галушки варять і треба, ка-
жуть, я ще була мала, дівчина, ну, дитина була, а моя
баба говорить: «Надько, тепер Сороки, треба сорок га-
лушок з'їсти». То я всьой день лічила, щоб мені з'їсти
ті сорок галушок» (Дольськ: Н. С.), «На Сороки — сорок
галушечок роблять. Такі з тіста крутять да поріжуть-
поріжуть на Сороки' галушки» (Сваловичі: Т. Ш.), «Тако
кажуть — это свято Сороки — ей, кажуть — сорок
галушок звари та й ззіж, да й роби...» (Деревок: С. Я.).

У с. Люб'язь варили або сорок галушок, або со-
рок вареників:

«На Сороки сорок галушок варили. Як єгоди були,
до розотрем, да присма'чим, да їли» (Люб'язь: Г. Б.),

«Ето на Сороки' сорок вареникув треба зробити» (Ветли: Г. Р.).

У с. Бірки пекли сорок пирогів або варили сорок вареників:

«А на Сороки... знаєте, Сорок мучеников? — щоб кажда хата спекла сорок пирогів або сорок вареників зварили» (Бірки: А. Т.).

У сс. Велика Глуша, Погулянка:

«На Сороки — то сорок пирогів, казали, тре' спекти» (Велика Глуша: М. Х.), «Сороки — то я знаю, Сорок мучеников... Пекли більшинство» (Погулянка: М. Р.).

У с. Гірки пекли сорок булочок:

«Булки пекли. Сорок, казали, треба спекти. Ну, для кожного мученика по 'дний» (Гірки: Р. З.).

З днем **Теплого Олексі** (30 березня) співвідносили сівбу вівса, про що йтиметься децю далі.

«Важні'м» весняним святом вважали **Благовіщення** (7 квітня):

«Благовіщення — то тоже день такий ва'жний. Благовіщення, кажуть. Не можна ні курки садити, ні... — бо каліки породяца ціплятка. Їще не можна брати в руки тее, шо то знесе курка на Благовіщення, бо воно вже не... садити його не можна, бо кажуть, каліка буде. Шося ж, башите, шкодило воно. Не збирали, на Благовіщення їец не брали» (Сваловичі: Т. Ш.), «(От на Благовіщення квочку можна садити? — В. Г.) Треба в сусідки спитати, в неї один циплю'к вийшов тільки. (Сміється. — В. Г.)» (Деревок: П. Я.).

Побутувала приказка:

««До Благовіщення, — каже, — на зиму не лай і саний не хавай». Шо то ше може бути зази'мок» (Погулянка: Й. К.).

Від Введення і до Благовіщення не чіпали землі (земля «відпочиває», її ще «Бог не освятив»):

«Од Введення до Благовіщення зимлі не ворущать. А типер горуть і зимою. А колись наши діди так і робили. Треба, щоб земля отпочивала. Ето Введення четвертого грудня — і до сьомого квітня, до Благовіщення, ніхто не чіпав землі. Ни орали. До Благовіщення ни оруть. А тепер і на Рожество б орали, аби снігу не було» (Угриничі: Ю. С.), «В нас оно казали, шо не положано земні ворущити до Благовіщення, у поле йти» (Березичі: М. К.), «Вже пося Благовіщення, вже Бог землю всвятив, вже мона йти в поле» (Залізниця: А. Ш.), «Ну то казала баба, шо до Благовіщення не можна у поле іти, землю пуднимати. Ну шо оддыхає, кажут, земля» (Люботин: Л. К.), «У нас батюшка був, як церква строїлась... То люди й са'мі

таке казали, шо до Благовіщення землі не зачіпай — Бог не вблагословляв землі» (Невір: А. К.).

Побутує також заборона чіпати землю від Покрови до Благовіщення:

«Кажуть, шо до Благовіщення земля спить. Ну, вже воно, щиталося, од Покрови. Вже на Покрову... Посля Покрови... То вже, каже, не хазяйка, якщо на Покрову бульбу копає. То вже так звали колись. Я знаю, так як матір моя була, як баби. А я все время була коло людей, то вже я...» (Ветли: О. А.), «Вже земне... 'ддыхає ж вона од Покрови. Посля Покрови вже ніхто нічо' не сіє. І, ну, шитай, до Благовіщення. До Благовіщення земне 'ддыхає, бо то зима, вже там ніхто ніщо не робить. А вже ж пося Благовіщення са'дять. Са'дять шося, сіють. [До того] То ше рано, воно і не зи'йде, бо, може ж, будут які приморозки. То вже до Благовіщення ніхто не...» (Люб'язь: Г. Б.).

Не чіпали землю до Благовіщення й остерегаючись посухи:

«То, кажуть, до Благовіщення не городять, стовпів не закопують, бо як закопає — да й дощу не буде. Може, й так. Зако'пали — да всьо посягло. В нас тепер і врожаю не буде» (Судче: Л. М.), «В нас говорять, шо як загородиш до Благовіщення — то дощу не буде. А чи воно, так чи не так — хто його знає» (Дольськ: Н. С.), «Казали так, старі люди говорили, шо до Благовіщення ни мона гурудити, горотьби ставити до Благовіщення. Як загородиш, то каже — і дощ загородиш. То тії старі предки так казали» (Бірки: А. Т.), «Кажуть — городитись ни можна до Благовіщення, сухе літо буде» (Лобна: Т. Ч.), «В нас казали, як дощу немає, то не можна до Благовіщення городити. В нас ондо сусідка городилася. Боже, — кажем, — потім погородися... А казали, шо не можна було до Благовіщення городитися, бо буде засуха» (Березичі: М. К.), «То то, ну, казали, шо немає дощу, то гето городився до Благовіщення» (Ветли: Г. Р.).

При посухі повсюдно замовляли у церкві відповідний молебень, робили церковні обходи:

«Ну, батюшка читає молебінь, просе Бога, щоб дощ пошов. Але слухає Бог його, чи не слухає...» (Цитинь: М. В.), «Що робили — брали батюшку, йшла певна, спевали, одправляли по полях, кругом палей обходювали... Молилися» (Хоцунь: Л. Б.).

З суто народних способів практикували сипання освяченого маку у колодязь (один, три або дев'ять колодязів):

«От засухи святий мак сипали в колодязи. Жінка якась, як обично. Могла і в пару сипати, але, в основному, в свій колодязь» (Дольськ: П. К.), «Мак насипали у колодяз, ну. То була така, вроді, чутка. Мабуть, посвя-

чений... Якось там беруть...» (Судче: Г. К.), «Яко'сь... ше в мене' сусідка одного року... вже її немає, то як то була засу'ха, то вона до трох чи до семи колодязі'в... шось — мак брала, а шо то вона... То невістка мені казала. Шось мак сипала в колодязь, чи шо то вона робила» (Цитинь: О. В.), «В нас усеково робили. Баба стане да в дев'ять коло'дзев маку насипле. То піде дощ. Люба баба» (Судче: М. О.), «В нас казали, треба мак всипати в колодязь, то піде дощ. Любий чоловік» (Дольськ: Н. С.), «Свячоний мак... тапер маковок немає, а свячона маковка. Бареш ту свячону маковку, вісипаєш мак і сиплеш у криницю, сюди-туди... На три колодязи ділиш і сиплеш. Хай і що — на другий, на третій день, чи того самого покрапає, хоч трошки, но покрапає дощ. Але казали, шо то гріх» (Бірки: А. Т.).

У найповнішому з виявлених варіантів це уночі робила удова, але «чесна», «вінчана»:

«Треба святу ма'ковину в дев'ять колодязів, не пропускати, вулицею поси'пати, і пі'де дощ. Але помолитися «Отче наш» (до «...од лукавого»). Як не було дощу, то так довго не було, то поси'пали — і пошов. Але треба в дванадцять часов ночі. Ну, треба, щоб удова, і вінчана. В нас так не було дощу, то посипали гето в одну хату, гето в другу... — і вже на дев'ятій — дощ пошов. Пошов урано, а тоді на другий день пошов увечора добрий, і то правда» (Судче: Л. М.).

Практикували також переливання води з колодязя у колодязь решетом:

Як суша була? Я ше була в п'яст дев'ятим роци аж у Тамбови — на сезон їздила. То там переносили воду, — таке решето', шо муку сїяти, з колодязя в колодяз. Воду шоб перенесті. В одному наллють, в другий шоб хоч із того решета' капнуло. [І в нас в селі так робили]. Або до сходу сонця у сім колодязів сипали свячоний мак. [Решетом] Хоч у п'ять [колодязів] шоб перенесли'. Ну, шоб дав Бог дощ. [Міг переносити] Любий. Хто справніший...» (Гірки: Р. З.), «Мак приносили і в три колодязи сипали. В нас тут була... вмерла' вже вона. То каже, треба в три колодязи решато'м, гето решато'м приносила воду. Ну, в решато' воду, і ле'тить... бігти туди — з колодязя в колодяз. Не в єден колодяз, а в три колодязя треба, коб дощ пішов» (Ветли: Г. Р.), «У нас цього року, може, зара неділи дві, більше немає, як дощ іде, — то висохло геть всьо. Там во на повороті всі хати за тим во, там де туалет, то висохло, ну зовсім посохло. То то каже, шо до Благовіщення городили. Ше шо казали: мак посипають [на Маковея свячений], у колодязь сиплють, як не йде дощ. В три колодязя. Сусілка туво сипала, то трошечки пушов дощ. Кажу — ше сип. А вона каже — а де ж він, як нема маку?» (Невір: А. К.).

Дехто у випадку посухи вносив до хати серпа:

«То в церкві молилися Богові, просили... То казали — мак свячо'ний сипати в колодязі... казали... ай... то — се'рпа внеси в хату, то буде дощ. Так казали, казали колись. Положити да хай лежить, да й буде дощ... піде дощ. Ну то ж положити, шоб не наступити. Положити дебудь, на стулови чи де» (Деревок: С. Я.).

Нарешті, дощ могли закликати діти:

«Йди-йди, дощіку, наваримо тобі борщіку в новому горщіку» (Березичі: М. К.).

Подекуди вірять, що після Благовіщення «земля здвигається», відтак вже можна робити в полі:

[Земля здвигається] «Після Благовіщення. То така жінка, вона стара, їй дев'яносто років, то казала: Маню, поки земля не здвигнецца, то не можна в поле йти. А другі кажут — поки не заgrimить, то не мона йти... А чия правда?» (Березичі: М. К.).

Водночас ще до Благовіщення рекомендувалося висадити розсаду капусти:

«Капу'стяну розсаду до Благовіщення, кажуть, то вона не боїцца морозу так, як посієш» (Залізняк: А. Ш.), «До Благовіщення сіють розсаду, то вона добре, кажуть, росте. Ну, кажуть, посля Благовіщення вже не вельми росте» (Деревок: С. Я.), «Перед Благовіщенням сіют розсаду, на капусту. Але сіют і після» (Сваловичі: Т. Ш.).

«Здвигання» землі також пов'язують з першим громом:

«Мені казала колись одна жіночка, поки не заgrimить, земля не здвижецца, поти не можна у поле йти. А теперки ж ідуть. А то засуха якась...» (Березичі: М. К.).

Почувши перший весняний грім, намагалися покачатися по землі, щоб спина не боліла:

«Як перший раз заgrimить, то треба по землі покачестися, шоб спина не боліла» (Березичі: М. К.), «Гримить перший раз — качалися, шоб спи'на не боліла. На землі» (Лобна: Т. Ч.), «Качелися — як перший грім почувють. Як перший грім заgrimить, то кажуть, треба покачестися, шоб спи'на не боліла. По землі. То одна, каже, як покачелася, то не могла й розогнутися. Як ти нищо ни знайш... Мабуть, треба якісь слова знати, якусь приказку якусь до Бога. О. І тоді те робити. А як ти зробиш, шо, вроді... Понімаєте, як воно получається, шо то так як ми з насмешкою: ану, чи то буде так, чи не буде. Так — тоби може не подарувати. От що. Ну, каже, вже як покачелася — то вже й боліло усьой рік» (Угриничі: Ю. С.), «Господь її знає, шо воно, тая спина... Да каже — шо першого грому почуй да покачайся по... спи'ною по землі. Ето гето таке я чула» (Залізняк: А. Ш.), «Покачестися треба по земні. Ну, не будеш боятися грому і не буде спина боліти» (Деревок: С. Я.), «Для спина колись,

старі ше люди, як перша гроза, почують — грім гримить, то качелися, щоб спина не боліла. Ну, де почують, там і ете... То треба перекотитися» (Гірки: Р. З.).

Подекуди, зачувши перший грім, отирали обличчя й руки снігом:

«То шось люди роблять. Чи то снігом миюцца, як сніг естя, труцца, чи... І ліцо, і руки труть, я бачила. А для чого, то я не знаю» (Сваловичі: Т. Ш.).

Грім на «голі» дерева віщував неврожай:

«Кажуть, шо грім на голі дерева, то врожаю' не буде. Так кажуть. Врожа'ю не буде. «Ой, погано, як на голі дерево гримить»» (Сваловичі: Т. Ш.).

Щоб не боялися грому, дітям рекомендували їсти підцвілий хліб:

«Треба, кажуть, їсти хліб цвили'й. Да не будеш грому боятиса» (Сваловичі: Т. Ш.).

Коли гриміло, пильнували, аби комин був закритим:

«Я знаю, як гримить, то треба засо'вати. Шоб обі-затільно комин був засунутий» (Угриничі: Є. Л.), «То но кажуть, як гримить, то комина затагають, шоб не одкритий був, бо вдє'рить його. Кажуть, туди нечиста сила хаваєцца, в комин, да того закривають комина. Оно й тепер, як хмара йде, то я й вночи встаю да засуну комина» (Сваловичі: Т. Ш.).

З Благовіщенням співвідносять приліт буслів:

«Вже як весна починається, прилі'тають книги. Вони, ше й заморозки є, як тії книги прилітають. А потім там живе свето сьомого квітня — Благовіщенне, то вже бузьки ж прилітають» (Гірки: Р. З.), «Ластівки на Трійцю вже прилітають. Вона раньче не вельми і прилетить. А бусень — перед Благовіщенням. Хай воно і холодно', все одно — можеш побачити, днів три або недільку, можеш побачити бусня. (А не казали, коли буськи летять, то не можна їх рахувати? — В. Г.) Казали. І то правда, бо бусні' бистро розлітаються» (Щитинь: М. В.). Добре, якщо до цього свята буслиха вже матиме яйце «Все кажуть — на Благовіщення треба, коб бузько їйце зніс» (Березичі: М. К.).

Як і в інших поліських районах, на Любешівщині вважають доброю прикметою, коли бусол скидає з гнізда яйце, а не бусленя:

«Бузько за'вжди їйце треба, шоб скинув тоді, на Благовіщенне. Ну, гето должен він скинути. То бусленя — пізніше. А то — ше'но вони знесуть їйце» (Лобна: Т. Ч.), «Ну, то, кажуть, гріх [буслові кубло скидати], бо бузько святий. Як то так скинути? Він сам скине 'дного дитючка кажний рік. Ну бо, кажуть, як він чувствє рік гододний, шо от не зародить, голодний буде, то він того

дитючка мусить скинути, бо він його, кажуть, не про-кормить. Так кажуть люди, а я знаю... Не мона, кажуть, не мона, то ж то пташечка, — він тим дзьбиком робить хату, без рук, а ми скинем. Як то?» (Деревок: С. Я.).

Доброю ознакою було вперше навесні побачити бусла у леті:

«Ну, кажуть, шо погано, як побачиш... шо треба побачити, коб летів, а як стоїть, то ноги болітимуть» (Деревок: П. Я.), «Як перший раз бузька бачили, то як летючого, то будеш здорова, а як тего... — то будеш больная. В нас оно дивляця, як вже бусько стоїть — то вже будеш літо слабувати. А як летячий — то то добре» (Судче: Л. М.), «Як летить, то кажуть — добре. А як стоїть, то кажуть — ноги болітимуть» (Залізниця: Н. Л.), «Казали, шо як летячий — будеш легко ходити, а як стоячий — то будуть ноги крутити» (Дольськ: П. К.), «Як буська побачать, то кажуть: «Дай, Боже, здоров'є», — [як] перший раз того бусічка бачу. Кажуть, як летючий, то луччий він як стоїть» (Березичі: М. К.), «Як перший раз бузька бачили — дивляця, шоб литючий був. Ото добре. То, мов, ти ни будеш слабї'ти. А як ходячий, то — хужі, мов» (Лобна: Т. Ч.), «Перший раз як бузька побачиш, якщо бачиш, шо він летить — то добре, а як стоїть, то: «Бузьку, бузьку, хай тобі ноги болять», — бо нада першому побачити бузька, шоб він не стояв, а летів. Бо як буде стояти, то будуть... рік ноги болять» (Мукошин: О. К.), «Кажуть, якщо бачиш летючого, ноги не болітимуть. А якщо стоячого чи сидячого — будуть боліти ноги. Роби добре, то й так будуть» (Ветли: О. А.), «[Як бузька перший раз бачили] «Надели, Боже, здоров'їчко», — кажемо. Шоб літучого бачити, то кажут, ноги не будуть боліти. А як ходючого побачиш першій раз, то ноги болят, кажуть» (Сваловичі: Т. Ш.), «Ну кажуть, шо як побачиш, шо летить, то не будуть ноги боліти. А як сидить, стоїть, то будуть, будьто, ноги боліти» (Люботин: Л. К.), «Ну, перший раз бусня бачуть, то кажуть, як він летить, то ноги не болітимуть, а якщо стоїть, то будуть ноги боліти» (Погоулянка: М. Р.).

Також, коли уперше бачили бусла, перекочувались по землі, щоб спина не боліла (що тотожне ситуації з першою громовицею):

«[Як перший раз бузька бачили] Ей!.. Смієлись... ми вже ходили... вже перед пенсійов, на роботу, Маня — в'єнци перекинецца дуба... То перекидались, шоб спина не боліла. О-ой... То вона ж у дуб покотицца? Тре', шоб головою вперед, боком — то не йдють. То то качелись з сміху жінки. Перше як бузько летить — давай! Перше треба, як бусічко... Молемося Богу, хрестимося до Бога...» (Лавиця: Н. К.), «[Як бусла перший раз побачиш] Шо-то робили, коб ноги не боліли... Муситя, тоже треба покачатися» (Деревок: С. Я.), «А ек бузь-

ка першого, тоже шося знала... Треба перевернутися догори, то каже, не буде боліти спина да ноги» (Люб'язь: Г. Б.), «Перший раз буська бачут, то в нас качаюця, шоб спи'на не боліла. Отако з боку на бік, почухра'ти по землі» (Бихів: Є. Р.), «Як перший раз бусня бачили, ну то падали. Падає, перекидається на спину, шоб спи-на не боліла» (Щитинь: М. В.).

Дехто ж у цій ситуації подзенькував у кишені грішми, «аби веліся» (так робили й зачувши зозулю чи «як місяця наставте' побачать»):

«Бусько до Благовіщення ше ж прилітає. Коли побачиш, то кажуть, як летючого — то ноги не болітимуть, або маєш коп'ївки в кишені — то тріси, то гроши вестимуться, — то таке... приказки. Як побачиш першого летючого. То кажуть, шо ноги болітимуть, як перш побачиш такого, шо стоїть» (Залізниця: А. Ш.).

На Благовіщення випікали з тіста так звані «бузькові лапки», чи «гольопи»:

«На Благовіщення. Я їх тоже пікла, бо діти малії були тоді, — але ж: буськова лапка да буськова лапка — діти поберуть да й бігають граюця, поїдець там...» (Залізниця: Н. Л.), «Печуть уже тую лапку, да вийдуть діти надвір да кажуть: «Бусечку, бусечку, дай мені лапку, а я тобі дам свою». Та то дитяча така приговорка. Дитина возьме, да пуднимо вгору, да й говорить так. Як бачать буська» (Дольськ: Н. С.), «На Благовіщення пічуть буськові лапки» (Угриничі: Ю. С.), «А на Благовіщення — то пікли — буськова лапка, звалась. Таке і колись робили, так як долонь клали. А тепер то так булочки хто піче, ше й і поріжеця геть. Отак, на Благовіщення. Довольни діти — то ж то колись...» (Лобна: Т. Ч.), «Пекли бузькову лапку. Діти ламали да їли. Каждому по лапці або навіть і по дві. Просто-напросто з тіста. Отак, як рука, отутоо ножом порозрізали... Мусить, на чотири чи на п'ять пальців» (Дольськ: П. К.), «Пікли — буськову лапку, казали. Знаєте, тако мати розкачає, і тако поріже ще трошики, шоб воно вже... — это буськова лапка, казали. Перід Благовіщенням гето пікли. Та' як би завтра Благовіщення, а то... Ну то ж каже мати — йдіте, діти, кричіте, бузька побачите: «Бусько, бусько, о твоя лапка». То гето таке говорили, ше таке змалку. Так мати вчила, то я так пам'ятаю» (Залізниця: А. Ш.), «То лапки на Благовіщення, сьомого квітня, пікли лапки. То я не знаю як, але як ми були дїтьми... Да вже ж пасем 'вечки, да: «Бузьку, вот твоя лапка, дай мені свою — на мою». Тако кричели колись, а тепер вже того нема. [Потім] Їли! О-о-о... Діти — як вона смачна... От спечемо, допустім, хліб... пирож... хлібина отаково, а тут — той ріже штири, той п'ять, як рука. Тако зробимо, як рука, хвайненьку такую. Шоб п'ять пальчиков було. То — бузькова лапка, кажемо, то гето на Благовіщення» (Лавхвиця: Н. К.), «Пікли, пікли

лапки на Благовіщення. Пічем ше й доси, тую по'тачку ба'бськую робім. Ми кажем — пота'куїм. Колись то я знаю, шо казали, треба вийти надвір да казати: «Бузько, на твоя лапка». А тепер молодьож, віте знаєте, такаво — хто піче, а хто й не піче. Шість, п'ять, — як хто» (Березичі: М. К.), «Гольопки — пекли на Благовіщення, пекли. Ми дїтьми носили. Не підкидали, так виносили і кричели: «Бусько', бусько', на тобі гольопу, а ти дай нам жита коробку». Тоді поїмо, та й всьо» (Бірки: А. Т.), «На Благовіщення діти... Ше є була, то напекла мати лапо'к, та вибіжимо на двір: «Бузько-бузько, на тобі лапку нашую, а нам дай свою», — кричели» (Мукошин: О. К.), «Гольопи, то пекли на Благовіщення такїї. Хліб вчинять, і таково, 'би п'ять пальців було. Їли. Така була пословиця. «Бузько, бузько! На тобі гольопу, дай нам жита копу!»» (Ветли: Г. Р.), «На Благовіщення — то пекли бузькову лапку. Таку булку. Тако її розрізують, три пальци, да й пекли. Тую діти лапку носили да й їли» (Гірки: Р. З.), «[З буськовими лапками] Ну, то діти маленькі. Ішли до цюгово й просили. Казали: «Буслю, буслю! На тобі гальопу, а нам дай жита копу!» Ну, шоб уродило добре» (Ветли: О. А.), «Бу'січки пекли на Благовіщення. Так, як лапка. З дзюбком — пікли» (Бихів: Є. Р.), «На Благовіщення пікли бузькові лапи, гальопки — казали колись, гальопки. Нарізали лапки такі, такий пирожечок нарізають. Саме тісто. Тако, як лапка, шоб на три було. Діти — пирожок спечеця, да бігають з ним по дворі: «Бусічку, бусічку, на тобі гальопку, а дай нам жита копку»» (Сваловичі: Т. Ш.), «Були діти малії, то діти ждуть буськову лапку, та й пекли. А тепер нема дітей, та й не хочеця. Кажемо — буськові лапку — винесемо надвір: «Буську, буську, на тобі лапочку, а нам дай жита копочку». То як ми малії були, то мати завжди — о, буськових лапок напечу...» (Люботин: Л. К.), «На Благовіщення пічем бусьновії лапки. Всі їли. Медом смач'ли...» (Погулянка: М. Р.), «В нас колись пекли такі гальопи на Благовіщення, такі пірожки, ми їх називали «гальопи». Спече пиріжки і поріже ножиком, таке як лапки поробе їм» (Щитинь: М. В.), «На Благовіщення пекли лапки. Зроблять такі ривчачки... натрое ділили» (Залаззя: Є. С.), «На Благовіщення — то кажуть — бузьки, в нас кажуть бузьки — такі пірожки печуть. Ну, булочки такі невеличкі, ше зробить пальчики такі... То тако пообрізаю-пообрізаю, а то п'ять, а то три — так, як у бузька вже. В нас казали бузькова лапка» (Деревок: С. Я.).

У сс. Люб'язь, Ветли, Велика Глуша, Погулянка, Бихів, Невір співвідносять з Благовіщенням і випікання «хрестиків»:

«На Благовіщення пекли такі пирожечки і виносили їм. Так як лапку пекли, а тут ше тако й пальчики поріжемо. На Благовіщення чи, чесом, перед Благовіщенням в той день печем. Ну, пекли десь чи вісім, чи шість, коб

пара була. Да вже дітям подаєм, да діти йдуть: «На, бусьочку, тобі буськову лапочку», — да покришать... То бусічки послій позбирають, а послі підемо да побачим — нема їх. Їли й са'ми. То ж не всі кришили. Тії покришимо, а тії сами їмо. Коли пекли тії лапки, на Благовіщенне, тоді [пекли і] хрестіки: таку цілу буханочку кругленьку, а тоді того хрестіка зроблять. Так само чи шість, чи вісім, коб до пари було. Єк знали корови перший день, то брали хрестіка, і ек їхали перший раз сіяти чи горати, то тоже брали. Перехрестять поле тим хрестіком, да й лежев, — пока їдуть додому, то беруть. А приїдуть додому, то тоді вже з'їдають його. Але вже тоді його з'їдають, як вже все посіють. В перший день [сіви його лише] вивозять. А в другий чи третій вже не. А от як в перший день возили, в одному' місци там сіяли, а на третій день сіють десь у другим боци, то тоже туди брали. Бо ж чесом поле є і в тій стороні, є і там. То їдуть на друге, то й на друге брали» (Люб'язь: Г. Б.), «На Благовіщення пекли хліб такий — середохресник звали. От мати, бувало, пече — така як рука... Да, буськова лапа, і з тим пече хрестіки тії» (Ветли: О. А.), «На Благовіщення пікли хреста, о. Тако на хлібини, і таки хреста такого, о. Ото з тим хрестом їдут сіяти, о. Шоби, брали, шоб родило всьо. То то я сеє то знаю. То їх берут в поле, як сіют. Са'дять... Нічо' [з ним в полі не робили], лежить. Але треба, шоб вони були. Лежить, і привезут до хати назад. На возу' [лежить]. А де ж буде лежети? Ну, то тоже так само на Благовіщення лапку якусь пекли. Для чого — не знаю, не скажу я вам» (Велика Глуша: М. Х.), «А, то то як навесні уже... Спціально хліб пікли такий, і вже того' хрестичка... Прийшов засівати чи, там, затого'... вот, і повинні'ї його з'їсти. На полі. На Благовіщення, кажещя [пекли]. Отам — тогово хрестичка, бусньову лапку... Ну, разом, разом [пекли]. [Але в поле брали тільки] Хрестичка. Ото таке. Такий обичай був» (Погоулянка: Й. К.).

У сс. Бихів і Невір стверджували про сумісне використання «бусічків» і «хрестініка» на засівках:

«А, бусічки пекли. На Благовіщення. Казали — бусічки. Лапу бусічкову спікти. То треба, каже, як у поле, брати... Озме того'... І ту лапу, і того, зновечка, крестініка. Обшем, крестініка, називали в нас. Кру'глейко тако пічуть і хрестіка таково кладуть. Ото вже хресті'ник — називали. На цілу сковорідку такуво середню був завеликий. На Хрестці пікли. То хрестеник — називали його. Брали лапку, брали й хрестеника. Клади на землю, 'бсипали його, бо то хрестеника — то брали орати... Чим 'бсипали? Тим зерном, котрим маєтья вже сіяти. Чи овес, чи жито, чи пшеницю... А лапку... чи разом вони, чи що... не пам'ятаю» (Бихів: Є. Р.), «На картошку брали хрестіки, печуть з тіста. То на Благовіщення їх печуть. І ше кажут — бузькову лапку. З тіста зроблять лапку, ну і розріжуть, — то це брали на

картошку. Ну, зроблять... тіста замісять, тако розріжуть на три лапки... О то ту бузькову лапку брали. Ну, прийшли, там, в сумку кладут чи шо там їсти, і кладут тую лапку. Ше про'сту буханку хліба брали, і того хрестіка клади чи ту лапку на хліб, і розкидають навоз, і положили на купку, на кучу, на одну, на другу, поки кінець дійде. Геть в край. Той хліб перекладають з кучі на кучу (ну, з місця на місце). Свячоний рушничок, той, шо паску святять, на землю, і розкидають навоз. Геть в кінець. А вже як кінчать розкидати той навоз, то вже цього... Перейшились, і додому забирають, їдять чи дітям дають» (Невір: А. К.).

У с. Люботин випікання хрестяника співвідносили з днем Благовісника:

«[До засіву] То ше ж і такі булочки' пекли спеціальні. На Благовісника. «На Благовісник печи прісник та й їдь в поле орати». Кругленьке і з хрестіком. Хрестяники. Я знаю, шо як свекруха в мене була, то вона пече кожного року, маленьку таку булочку» (Люботин: Л. К.).

Благовісник — наступного дня після Благовіщення. У багатьох селах у цей день остерігалися працювати, вважаючи його навіть «вреднішим» від Благовіщення:

«На Благовісника тоже не мона нічого робити» (Залізниця: Н. Л.), «На Благовісника навіть і корови не випускали перший день пасвити, і не засадювали на Благовісника. О, на Благовісника... вже вельми поважели, нищо не робили» (Люб'язь: Г. Б.), «На Благовісника, каже, хужей робити, як на Благовіщення» (Лавиця: Н. К.), «Благовіщення і Благовісник... Кажуть, шо ще вредніший, чим Благовіщення» (Бихів: Є. Р.).

«На Благовісник не можна трати насіння. Мужский день. А на Благовіщення, то треба наоборот — ворушити всьо... Жіночий... Жінка...» (Погоулянка: М. Р.).

Той день тижня, на який випадав Благовісник, вважають несприятливим для висаджування картоплі:

«Благовіщення і Благовісник. Ну, то не старающя... І топіру. Не старающя засадювати. От, у той день. А знов, як солону скла'дають, то добре на Благовісника, та миши не будуть теревити соломи. То той день. Ни ре'хтять тоді, як Благовісник, а, наприклад, у понеділок Благовісник був, і вже того дне так як би треба...» (Лобна: Т. Ч.), «Ну, то в нас Благовіщення, а тоді на другий день Благовісник. Батюшка каже — нема такого свята... А в селі — то тоже, не вельми так старающя робити люди. Ну бо, кажуть, ва'жний день, там. Не треба вже там займатися з тею роботою. Картопля — кажуть, не сади вже в той день, да...» (Залізниця: А. Ш.).

Натомість у цей день (тобто у такий самий) добре було закласти картоплю на зберігання:

«То кажуть восенню картоплю закопувати в ямку у той день, в який був Благовісник. То таке варовке' свято, знаєте...» (Деревок: С. Я.), «Благовісника — після Благовіщення, на слідуючий день. То свято таке, що як... тоже, якщо, наприклад, закладають сіно на вишки, або — картоплю закопують, таке, на сохранність. То в той день — хоч жменю кинь нагору — вже миши не зачепить. А картопли — то я пересвідчився. Закопав ямку в той день — і влізли миши, стали їсти, солому поїли всю геть, — зачепила картопля — і здохла там. Ну, то не на са'мого Благовісника. Той день, що був Благовісник... У той день. Не на Благовісника закопав самого, а в той день. Наприклад, сьогодні — етого року, Благовісник у середу... От у середу — шось такево робиш, у середу стараєсса зробити. От, картоплі на насінне засипаєш у лях, наприклад, — висип коша', небагато. То вже...» (Судче: Г. К.).

Чи картоплю зберігали у ямі, чи у скопці, залежало від рівня ґрунтових вод:

«В кого високо, то в ями, а в кого низько, то в скопці закопували» (Залаззя: Є. С.).

На «Хрестці» (середина Великого посту) намагалися не виконувати важливої роботи. Зокрема, не білили (іноді й цілий тиждень):

«Половина посту — то то Середохресна неділя. Ото на тій Середохресній неділі не вельми мона що робити такево. Так як то білять, так як то ше що роблять, — то не мона. Бо як білять, то хрести будуть на стіні. О. Віходитимут... А так — то ше що може тамечки...» (Велика Глуша: М. Х.), «Ну, перед Великоднем якийсь то тиждень, як то він називається... Хрестьови'й тиждень перед Великоднем, то не мона білити» (Деревок: С. Я.).

На «Хрестці» (зрідка й на Благовіщення) випікали «хрести», чи «хрещеники», «христеники», «крижики» (невеликі хлібинки, пиріжки з «бобом» (квасолею) і з наліпленими хрестиками із тіста; або ж два подовгастих шматки тіста, зліплених навхрест). У с. Угриничі «хрещеника» використовували у день Юрія для ворожіння на врожай. Зазвичай же з «хрещеником» їхали засівати, засаджувати картоплю, з ним уперше виганяли на пашу худобу:

«Тії крижики, я їх не помню, я так чула, що крижика пічуть і з тим крижилом на поле йдуть. Но при мені.. я вже гето не знаю. Я не помню, [скільки пекли]. Мусить, одного» (Дольськ: Н. С.), «Я знаю, що як ото Хрестці, Середохресний той тиждень пірід Паскою, то хрестики пікли такі. То вже як батько в поле йшов, то мати вже давала того хрестика. Перший раз, як там сіяли овес чи там шось. Ну, на поле. Я вже не знаю, як там, але

пам'ятаю, що хрестики ети пікли, і мати...» (Залізниця: А. Ш.), «Колись брали... Пікли на Хрестці перожка з хрестиком... хрещеника... тепер ништо гето не робить, і старий хазяїн брав у торбочку... я гете помню, що ше й мати розказувала. Він ні з чим. Так — хлібинку спекли, але хрестика поставили і з тим хлібом ішли. Як їхали перший раз у поле, то брали, корови гнали в перший день, то брали. Потім додому забирали. Вдома він висів довго, а де його дівали...» (Лахвиця: Н. Г.), «[На заорювання] Пірожка взьме, хрестяника такого. Такий кругленькій, і хрестичок. На Хрестці пекли. Його забирали додому назад» (Деревок: С. Я.), «[Хрестяника з поля] Прівезе додому... Він довго ж лежить, бо ж я спічу, а коли ше Хрестці живуть... Ой, вже того року й не пікла... Да вже ж він зачерствіє, а тоді розмочую і даю корови. [Він на полі] Лежев, а хазяїн сіяв, орав. Видно, на земні клав. Я не знаю, я не бачила. Два кусочки тіста, пічеться такий пирожок і на'криж кладемо тісто і спікується. З бобо'м, і зверху — раз і два — тісто» (Березичі: М. К.), «На Благовіщення пачуть і на Середу, хрестки. Ну, Середата така.. Ну, беруть у торбу, корови пасти йдуть. Недалеко пасвив день корови, беруть у торбу тії хрестики. Колись я пасла з такими. Варбину, ту що святити, посвячену, і того хрестика у торбу, і пасу корови. У поле брали колись люди, як їде сіяти пшеницю чи жито, що беруть у поле сіяти. Потім назад привозили. Не клали, не-не, не закопували, но у мішок клали і назад привозили, мій батько брав... Знимаєм та й іззимо. То він — таково, кружечок, і таково. Ага, накладали хрестика» (Бірки: А. Т.), «Як засадювали [картоплю]. То біруть. Ше й тепер, може, такі люди є, що того хрестяника біруть. Побув — і до хати прийшли знов із їм. Чи їдять опосля?.. Я-то їм, скажу по-правди, не пользова-лась» (Лобна: Т. Ч.), «Тепер уже вивелось тоє, а колись давали [корові на перший вигін]. Хлібину, чи там положать, чи хрестяника. Хрестяника в нас тоді давали, як перший раз ідуть у поле сіють. Овесі'. Посіють, як приходять до хати, а тоді знов уже, якщо свіжий, то дають, а як вже черствий, то коровам даєм. Розплавимо його на воді да й корові даєм» (Березичі: М. К.), «На того... хрести — то таке й свето є. То то колись. А хіба тепер тіє роблять? То колись пічуть пірожка такого, як десь ідуть садити шо чи сіяти то колись жито чи пшеницю, да картопля — да біруть у поле. То ето біруть — вже так, та' як би то добре вже, як озме' того хрестика. Ну, так само — пирожок — да такого хрестичка наверх» (Залізниця: Н. Л.), «Хрестці'. Середохресник. Ето тогово', шо ж половина посту до Паски, а половина прошила. Тоже — пікли хрестики тії. Набі'ш так — хрестики такі пікли. Розкачайш — так і так. Кажуть — кожному по 'дно 'му. В кого там, допустім, скіки в сім'ї. Ну то то той хрестик пікли, а тоді з їм, мусить, їхали в поле...» (Залізниця: А. Ш.), «Кресте'ний тиждень був перед Паскою — і пекли такого кресте'ника.. Бо там Бі-

лий тиждень живе, а то того... Крестеника, як садили огорог, то його виносили на огорог у полотенці. Покладуть да й лежить, поки посадять огорог. Посля забрали — то їли. Хрестопоклонний прощальний тиждень — то там печуть хрестеника того — булку ту... Одну. Як засадують огорог, то виносять» (Гірки: Р. З.), «Ну от хазяїн сіє, щоб він обійшов з хлібом, до сходу сонця нада. На Юрія. Юрій шостого мая, щоб бур'ян не був великий. Збіжже, в нас кажуть. Ну, так кажуть, — збіжже. От таке... З хлібом. Пуд рукою хліб, і обходить з хлібом. Садим картоплю — тоже обходимо. От прийшов на поле, пока ще нічого не робив, нічого — перехрестивсь до сходу сонця, обуйшов з хлібом оту ділянку, яку ти садиш, поклав хліб. Хліб — это берегиня свята'. Ну то колись так пекли мацьорі' були. На Благовіщення пекли хліб такий — середохресник звали. От мати, бувало, пече — така як рука... Да, буськова лапа, і з тим пече хрестики тії. Ну, колись. То вже тепер ті традиції одходять. Просто хліб, отако хлібиночка наперекісь. Ну так, як отеперка, знаєте, як на калачі так розкачують, а потом кладуть. Ото був — так щиталося, шо то середохресник. Ото колись таким хлібом і убходили. Ну, тепер уже так... Знаєте, тепер вже та молодьож...» (Ветли: О. А.), «Средохресна неділя — печем булочку з хрестиком, і як на поле перший раз ідемо, то носимо і молимося Богу, хай Господь благословив, і несемо кругом, хай Бог оберігає урожай. Хлібинка просто, но хрестика кладемо на...» (Погоулянка: М. Р.), «На Средохресний неділі перед Паскою, то пекли таке, хрестиком на середину. Малейке. І тако хрестика такогo зроблять. То так йшли перший раз садити, корови пасти йшли, то брали того хрестеника. Коло хліба лежєв. Корови женеш, берем хрестеника. Приносили додому їли. Зачерствіє, але їли, колись хліба не було» (Залаззя: Є. С.), «Пікли колись такогo кри'жечка, хлібця, як їде на поле перший раз уже горати, то того кри'жечка бере з собою. А де його дивали його... Чи худоби, коневі 'ддавали, чи волам оддавали, бо колись ж і волами робили такими, горали да сіяли» (Сваловичі: Т. Ш.), «А то Хрестці' — навесні десь Хрестці. Да пічуть кри'жечка, щоб як сіяти, да брати на поле. То колись так робили. А тепер — хто його тепер так робить... Так кусочок тіста й так, да й виходив крижечок. Так моя баба робила й мати. Перший раз як вже батько їде горати да бере вже того хрестика. Мо', де волам потім оддав...» (Сваловичі: Т. Ш.), «Хрестеника пекли такогo і брали на поле [на засівки], то буде великий врожай... Він такий круглейкий, і зверху хрестик. Тиждень був Средохресний, тоді пекли. Ну, положать та й лежить, та й полуднають, і діти — хрестеника... Ше й назад беруть та й в пєчку положать тако, та й лежить, воно сухеньке, буде рокува'ти» (Залаззя: А. Л.).

Засівали різні культури по-різному. Першим, приблизно в окресі Теплогo Олексія, засівали овес:

«Кажє — кинь мене у грязь, то я буду князь. Овес. А потом ячмінь. Ну, і вже тоді вже ярі висіювали» (Ветли: О. А.), «Овес сіють перший. Коли хто посіє, тоді й є. «Сій овес у грязь, то буде князь»» (Сваловичі: Т. Ш.), «Посій овес у грязь, то будеш князь» (Мукошин: О. К.).

Засів вівса співвідносили з днем «Овес [перше сіяли].

Свято є Олексій. «До Олексія овес сій». «Минув Олексій — овес сій», — така приказка була» (Невір: А. К.), «Жита веснянки не було, тільки на зиму жито сіяли (Ярину називали «веснянка», а озимину «зімка». — В. Г.). Пшениця то була веснянка, а жито не. Овес, ячмінь, пшеницю, то вже посля Благовіщення сіяли. А жито тіко сіяли во'сенню, на зиму. Гречку і просо сіяли посля Юрія. Вже Юрій, то тоді вже сіють гречку і просо. Як сіяли й гречку, то йшли з хлібом, як сіяли просо, з хлібом... Ну, на Юрія не, — посля Юрія чи до Юрія» (Люб'язь: Г. Б.).

На засівки брали з собою хлібину або так звано-го «стулника»:

«Я, наприклад, нічого такогo не робив і не знаю, але я знаю, шо люди і зара, як... Ну, є в нас в селі такіє люди, шо якщо їде перший раз орати, значить, хліба, так як... чи він, може свая... так як сту'льник той, і в білий рушничок, і кладе і приорує. Так він і остаєцця там. То значить, добрий урожай вже має бути. Того стулника приоруують. Ну, чи його миши з'їдають, чи його шось таке... Чи, може, то щоб не їли картоплі миши — шось таке... Але то й зара є, ше таке роблять» (Судче: Г. К.).

У с. Дольськ виявлено звичай варити на засівки кашу:

«Як йшли орати на засів, то кашу робили, з пиона. В нас, в основному, з гречки кашу... Гречка і пионяна, бо з ячменю — кисла, по суті справи, кисліша... Але на засів варили пионяну, щоб більший врожай був» (Дольськ: П. К.).

Доки собі не засіяв чи не посадив, посівного позичати не можна було:

«В нас но кажуть, коли перший раз картоплю садять, не можна нікому ніщо давати» (Березичі: М. К.).

Дехто ж узагалі не позичав посівного чи посадкового:

«О, кажуть, як картоплю сієш, то нікому ніщо не давай. Гето то мона і нияк не давати, бо такі люди є, шо коли хоште дай, то вже вам не зародить. Но не всякі люди, но такі люди є» (Деревок: С. Я.).

Узагалі нічого нікому не позичали у день сівби чи засаджування:

«Як сіяти — то нікому нічого не давати в той день. Не-е-е. Не родило, нікому. Бо вона жито сіє. Шо не робеть перший раз: чи картоплю приворує...» (Залаззя: А. Л.).

Віддавати задаремно розсади не можна було:

«Знаю, як шось таке біреш... Хтось прийде там до міне, треба шось... Одна жінка казала, Марія... по розсаду, по ту капусту... Марія, треба копейку, копейку кинути. Я ніколи теї копейки... Ой Боже, Волю, кажу, я не хочу теє копейки... А кажуть, шо не положено, — чи вазона даєш, чи що, то шоб тобі копейку кинули» (Березичі: М. К.).

Також не можна було віддавати все:

«Я знаю, кажут таке. Якшо в тебе хтось бере, ну, от, наприклад, картоплю, там, чи купляє, чи, там, шось даєш комусь, ну, наприклад, яїчка чи шось, — обов'язково треба із того однеєнке оставіти собі, а для чого, я його не знаю Але розумні люди є такі, шо знають» (Угриничі: Ю. С.).

Для засіву чи садження добирали сприятливі дні, іноді так звані «жіночі»:

«[День садити] Вибірали все, кажуть, добрий шоб був. Увторок, чи... Ну якось все кажуть — ой, я посадила картоплю не в той день, бо в мене картоплі немає. То там десь пишеця в каліндару, шо єстя сприятливі і несприятливі дні. Все кажуть, що треба в старих дньох садити починати» (Березичі: М. К.), «То в однім селі кажуть, шо в молодих дньох, в другім селі кажуть, шо в старих дньох. По-разному люди. А я лічно... старе-молоде, — то я не вірю, мені там геть... коли робити, я можу хоч... То там, де такії люди знахоровитії, то, може, шось там дивляться, шось там знають, а як ти нішо не знаєш, то...» (Угриничі: Ю. С.), «В понеділок пагано, в четвер недобре. Ну само лучче, то вівторок, п'ятниця, — в отакі дні. Ну, так кажуть. А дні Божі всі» (Ветли: О. А.), «[На засів] То колися були люди неграмотні, але казали тако: то в середу, то в п'ятницю, то в суботу... Коб женській день, коб не чоловічий. Коб не четвер... Бо чоловік не родючий...» (Деревок: С. Я.).

Недобре було засівати чи засаджувати на молодку:

«Місяць як но настане, то не вельми добре садити чи сіяти. А пристаріє. Но. А молодих днів, то... Ну, хоч днів десіть пройде, та й тогди сади, сій, і всьо» (Бірки: А. Т.), «Ну, желатільно, знаєте — молодю — нельзя, а пуд повний. В згібель місяця, це остання чверть, — тоже нильзя. Ни садити, ни сіяти. А тепер люди не тримаються... Ну, тепер молодьож, уже воно...» (Ветли: О. А.), «Картоплю сіяли, то всьо в п'ятницю засіювали. А жето як коли прийдеться, сіяли. У стариці більшиство сіяли картоплю і жито. Старик — місяць там вже сходить... Повний

місяць. Старик. Перед тим, як сіяти зерновіє — молилися «Отче наш»» (Ветли: Г. Р.), «А засівали ж... — не засівали в молодіці, а засівали вже крохи як місяць вже пристаріє. То то кажуть — лучший буде врожай. До повні ще, але... Ну, шоб не був молодий місяць» (Гірки: Р. З.), «[Засівали] Коли повний місяць, під повню. От тоді і гарбузи са'димо, і огірки тоді більшисть сіють. І зерно — бо повний колосок буде» (Щитинь: О. В.).

Певні особливості засівок добре ілюструє розповідь зі с. Невір:

«[Засівати] Те каже — на старому місяці, те каже — на молодому. А батюшка казав: нема чого дивитися, я вже, каже, моркву посіяв. Але як колись колхоз був, у всіх тягла не було, коли бригадир дав підводу, тоді й сіяли. Ми йшли колись з чоловіком з сіна, а дядько, я не знаю, шо він там, чи косив, чи гріб такі будяки, колючі такі. Вони навесні розовим таким цвітут, як тапочок, а потім такі колючіі. І вот ми йдемо, а мій чоловік, покійний, питає: дядько, каже, а у вас раньше були будяки тут, а він каже — не, не було, синок. Ми пішли, а я його питаю: шо ти питав у дядька? А він каже... який то він день сказав... колхоз сіяв в той день картошку... Не картошку, а... Якийсь день, але я не повню, в мене скліроз такий. Ну, якесь свято сказав. Сіяв... коли дали, тоді й сіяв. Такий будяк, каже, виріс, — зроду його тут не було. Зілля таке» (Невір: А. К.).

Перед засівом чи засаджуванням обов'язково апелювали до Бога:

«Начинаєш садити картоплю — «Хай Бог родить на проходящого долю». Та й всьо. Гет шо не садиш так, то хай Бог родит на проходящого долю» (Залаззя: Є. С.), «Каже — «Коб Біг родив, шоб і злодій ходив»» (Деревок: С. Я.).

У с. Бихів сівач промовляв нібито ту саму приказку, що й засівальники на Новий рік:

«Перехристиця візме: «Дай, Боже, шоб родило зерно. На всіх долю. І на мою, і на мою сім'ю, і на мою родню...» — о то я гете помню. Казали, шо як перший раз, муситя, їдуть орати... старий в нас такий був, він давним-давно вже вмер... то шося він засипав... «Сійся-родися, всяка пашниця...» — як то на Коляду приказують... То тево приказував. Так, як і на Коляди» (Бихів: Є. Р.).

Обов'язково засівали без головного убору і в чистому одязі:

«Ну, в нас обічай — прийшов сіяти, сняв фуражку, перехрестився, як вмієш — «Оченаш» переговорив, і сієм» (Щитинь: М. В.), «Скидали люди старіє, батьки наші то скидали шапку, як сіяли» (Сваловичі: Т. Ш.), «Йде сіяти — ну, кажуть, шо в чистому треба. Шоб чисте було всьо. Шапку знімав, ше й хреститься. «Господі, по-

можи» (Невір: А. К.), «Я чую од людей, шо так є. Шо як іде на поле першій раз, да вже в чисте все вбіраєцца. А ми так не робили, ми вже по-совецку...» (Сваловичі: Т. Ш.), «В шапки не мона сіяти. Шапку скидати, і Богу молитися, і начинати сіяти. Ну, а то ж так положе-но, то точно, треба було брати чисту сорочечку... і не п'яному бути... На врожай» (Залаззя: М. Л.), «Щоб одяг чистий був на тобі. А нащо — шоб зілля не було, шоб поле чисте було. Я так думаю» (Невір: А. К.).

У с. Цитинь зафіксовано відомості, що сівач одягав ту сорочку, у якій був до сповіді:

«То в тий сороцци, якщо йдеши до церкви сповидаєся, і причастє биреш, — о, то треба в тий сороцци іти за-сівати» (Цитинь: О. В.).

Подекуди першими картоплю починали засаджувати молодий хлопець або багатодітна людина:

«Картоплю засівав молодий хлопець» (Ветли: Г. Р.), «Я знаю, шо як люди зачинають садити картошку, то беруть вибирають ту людину, которая многодітная, і так картоплю сиплють ідуть... Борозна пройшла, то зразу у борозну. А там уже кладуть...» (Бихів: Є. Р.).

Щодо висаджування картоплі, як і капусти, трапляється вочевидь запозичений від висаджування капусти звичай братися за голову, за сідниці чи за вереньку (кошолка тая, шо картоплю носити); присідати на поле — щоб така велика чи тверда була й картопля:

«То коли капусту садять, о, шоб така, як моя голова, виросла» (Залаззя: Є. С.), «[Як картоплю починали садити] перехристяться да: «Роди, Боже, на всіх долю: на слепих, і на кривих, і на нас, грішних», — да треба взетися за голову, коб була така тверда, ек голова, і, пробачте мені, ше бралися тако за задніцу, — то таке я помню, таке робили. Через одєжу брали. Коб така була велика, як задніца, а тве'рда така, як голова. То як і капусту садили, то так робили, і як... А Господь його знає, — воно мніго приказок таких є, а чи то правда, справедливо ж ми не знаємо» (Люб'язь: Г. Б.), «Картоплю — тако зьмуть картоплю, да як кинуть тако пару ра'зів... На тее поле, як ше не починають. Бралися за голову, за вереньку (кошолка тая, шо картоплю носити), — коб така була, як голова. (А отакво ше не бралися? — С. Ц.) Бралися (Сміється. — В. Г.). (Не присідали на поле? — С. Ц.) В нас така баба є, знахоровала, то так тако як нагнецца, да коб нхто не бачив — тако — хоп, хоп... А то — кажуть, хай така буде картопля, така... Та' як то люди, кажне собі» (Деревок: С. Я.).

Так само запозиченим зі жнивної обрядовості, вочевидь, є звичай залишати на полі хреста, якщо не викопав картоплі тощо за день:

«Жінка ніколи поля так не залишала. Завжди робить хрест. Із жита чи з копанья, — будь-яку роботу як робить. Перехристить поле. Ніколи жінка не йшла так» (Хоцунь: Н.).

Сівач перед засівом не голився:

«Перед тим, як сіяти зерно, чоловіки, пока не посіють зерновіє, не брилися. А чо' не брилися — шоб зерно було гу'стое» (Ветли: Г. Р.).

Коли сіяли жито, брали у зуби зернину й ні до кого не обзивалися:

«Жито сієш — і зернину взьми в зуби, і ни того'... і ни до кого не дзивайся, то не будут пташки збирати. Поки' не посієш» (Бірки: А. Т.).

Згодом, як уже збіжжя достатньо підростало, щоб його зберегти від птахів, «пу'дайло наложували» (с. Залаззя), «пу'дало на гороб'ї ставили» (с. Деревок). У с. Бірки як оберег проса від горобців використовували мірку, якою міряли покійника:

«Горобці просо п'ют, кажут, до сходу сонця, іде на могилки вземе... та й взети кія на могилах до сходу сонця, і обйди ту ниву до сходу сонця, і назад занеси, і горобець не буде пити. (То ту мірку брали, шо покойніка міряють? — С. Ц.) А я знаю, якія кії брали... (А потім назад віднести? — С. Ц.) Ага. (Бо я знаю, шо Зарічненський район, то там лишають ті мірки на могилі — С. Ц.) На могилі? О, то того' вземе і — пашиол, кругом...» (Бірки: А. Т.).

Тиждень до Вербниці — «**Вербний**», чи «Вербич». Стосовно погодних особливостей цього тижня була приказка:

«На Вербич... Він завше холодний був. Кажали: «Вербич, вербич, позич кожуха»» (Гірки: Р. З.). У с. Угриничі його називали «Верби'ч-трубич»: «Іде Вербний тиждень — ага, кажуть, — Вербич-трубич. В нас цего... бугай вже гуде. Річний, на ріці. Бугай вже гуде — це вже Вербич-трубич. Ну і якщо він гуде на голу пуцу, то вже рік буде холодний. І неврожайний. Так кажуть. Але тепер багато сіють і садять, то він все їдно врожайний» (Угриничі: Є. Л.).

Посвятивши на Вербну неділю («Вербницю») в церкві гілочки верби, били ними одне одного. Били вербою й усіх домашніх, принісши вербу додому. При цьому промовляли певні примовки, які відрізняються залежно від села:

«Верба б'є, не я б'ю, за тиждень — Великдень. Дай, Боже, дождати, з красним коком пограти» (Березичі: М. К.), «Вірба б'є, ни я б'ю, за тиждень — Віликдень. Будь здоров, не вмірай, Вели'кодня дождидай. Будь здоров, як вода, рости такий, як вірба» (Залізниця: А. Ш.), «Вір-

ба б'є, ни я б'ю, за тиждень — Віликдєнь. Рости такий, як вірба, будь здоровий, як вода» (Лобна: Т. Ч.), «Ве'рба б'є, я ни б'ю, за тижде'нь — Великде'нь. Будь здоров, як вода, і рости, як вірба» (Угриничі: Є. Л.), «Вєрба б'є, не я б'ю, якая — святая, за тиждень Великдєнь, будь здоров, як вода, а рости — як вєрба» (Лахвиця: Н. К.), «Ве'рба б'є, не є б'ю, за тиждень Великдєнь. Будь вєсьола, єк вєрба, а здорова, єк вода» (Мукошин: О. К.), «Будь здорова, як вода, а червона, як вєрба» (Гірки: Р. З.), «Ни я б'ю, вєрба б'є. Якая — святая. За тиждень — Великдєнь, чєрвонє яйцє. Будь здоровий, як вода, а високий, як вєрба» (Погулянка: М. Р.), «Вєрба б'є, не я б'ю, за тиждєнь Великдєнь. Будь здоровий, як вода, рости, як вєрба...» (Бихів: Є. Р.), «Не я б'ю, вєрба б'є, за тиждєнь Великдєнь, шоб росла, як вєрба, а здорова, як вода» (Невір: А. К.), «Не я б'ю, вєрба б'є. Якая — сьватая. Рости великий, як вірба, а будь здоровий, як вода» (Велика Глуша: М. Х.), «Не я б'ю, вєрба б'є, за тиждєнь Великдєнь. Будь здоровий, як вода, а високий, як вєрба» (Цитинь: О. В.), «Вєрба б'є, я не б'ю, якая — святая. За тиждєнь Великдєнь, будь здоров, як вода, рости як вєрба» (Залаззя: Є. С.), «Ве'рба б'є, якая — святая, за тиждєнь Великдєнь, будьтє здорові, як вода... чи як вєрба... забулас...» (Сваловичі: Т. Ш.), «Вірба б'є, я не б'ю, за тиждєнь Великдєнь; будь здоров, як вода, а рости як вірба» (Деревок: С. Я.).

У с. Дольськ виявлено оригінальну приповідку, спрямовану на те, щоб щастило у пошуках яєць гутви:

««Вєрба б'є, якая, святая, Господи, пригоди — на дванадцяти гутв однайти» — отака приказка, як вєрбу посьвятять. Ето пташка така, гутва. Яйцє таке, як куряче. Дванадцять яєць вона несе. То я в своєму жєзні, скільки живу, я но раз нашла, і то вони були засидяні, я не брала. А люди, котрі... багато шукали її. А тепєр вжє їх не має. Баштє, в єтому році в нас води нема» (Дольськ: Н. С.). У цьому ж сєлі мотивували биття вєрбою тим, «щоб грому не боятсь»: «Лєгєнько так: по голові, по тілови [побити], — щоб грому не боялсь. На Вєрбну неділю як приходять зразу з цєркиви, ото так б'ють. Ну, то тожє не всі, тїї старійші, то цє казали» (Дольськ: Н. С.-2).

У с. Лахвиця гілочки вєрби несли на «моглиці» і застромлювали у землю біля могил своїх родичів (Лахвиця: Н. К.). Повсюдно ж освячену вєрбу ставили у хаті біля ікон, застромлювали у дєрє чи дєїндє у хлїві. Опісля гілочкою свяченої вєрби уперше гнали корову на пашу, вдаряли нею корову, коли вели до бугая. Через рік старі освячені гілочки спалювали у печі, беручи нову свяченину.

Продовження у наступному випуску
«Народознавчих зошитів»

Умовні скорочення:

- с. Березичі (зап. 25.07.2015 р.):
М. К. — Ковальчук Марія Ісаківна, 1932 р. народж.
Н. — жінка приблизно 1940-х рр. народж.
- с. Бихів (зап. 31.07.2015 р.):
Є. Р. — Романюк Євфросинія Фадеївна, 1936 р. народж.
М. К. — Кошелюк Марія Василівна, 1973 р. народж.
- с. Бірки (зап. 27.07.2015 р.):
А. Т. — Томашук Агафія Фоківна, 1937 р. народж.
Г. М. — Матвійчук Ганна Петрівна, 1934 р. народж.
- с. Велика Глуша (зап. 01.08.2015 р.):
М. Х. — Хомич Марія Корнелівна, 1932 р. народж.
- с. Вєтли (зап. 28.07.2015 р.):
Г. Р. — Розум Ганна Семенівна, 1933 р. народж.
О. А. — Андрєєва Олена Федорівна, 1938 р. народж.
Ф. К. — Кокиць Федора Степанівна, 1924 р. народж.
- с. Гірки (зап. 29.07.2015 р.):
Р. З. — Зосимович Раїса Матвіївна, 1937 р. народж.
- с. Деревок (зап. 05.08.2015 р.):
П. Я. — Якимчик Павло Степанович, 1935 р. народж.
С. Я. — Якимчик Софія Макарівна, 1934 р. народж.
- с. Дольськ (зап. 26.07.2015 р.):
Н. С. — Савчук Надія Дмитрівна, 1932 р. народж.
Н. С.-2 — Савчук Надія Василівна, 1967 р. народж.
П. К. — Комзюк Платон Олексійович, 1935 р. народж.
- с. Залаззя (зап. 03.08.2015 р.):
А. Л. — Лук'янчук Анна Филімонівна, 1931 р. народж.
Є. С. — Сахарчук Єва Яківна, 1938 р. народж.
М. Л. — Лук'янчук Марія Филімонівна, 1936 р. народж.
С. Р. — Рижчук Степан Олексійович, 1961 р. народж.
- с. Залізниця (зап. 24.07.2015 р.):
А. Ш. — Швайко Антоніна Володимирівна, 1946 р. народж.
Н. Л. — Лебич Ніна Петрівна, 1932 р. народж.
- с. Лахвиця (зап. 26.07.2015 р.):
Н. Г. — Гладич Ніна Андріївна, 1941 р. народж.
Н. К. — Козювич Надія Пилипівна, 1937 р. народж.
Н. М. — Марчик Надія Григорівна, 1962 р. народж.
Н. Х. — Хвесік Надія Григорівна, 1937 р. народж.
С. М. — Марчик Софія Миколаївна, 1929 р. народж.
- с. Лобна (зап. 24.07.2015 р.):
Т. Ч. — Чубейко Тєтяна Іванівна, 1944 р. народж.
- с. Люботин (зап. 01.08.2015 р.):
Г. С. — Сорока Галина Яківна, 1957 р. народж.
Г. С.-2 — Сорока Григорій Якович, 1955 р. народж.
Л. К. — Ковтунович Любов Вікторівна, 1954 р. народж.
- с. Люб'язь (зап. 30.07.2015 р.):
Г. Б. — Бубало Ганна Онисівна, 1927 р. народж.

- Т. І. — Іванісік Тетяна Олександрівна, 1936 р. народж.
 с. Мукошин (зап. 29.07.2015 р.):
 О. К. — Колайчук Олександра Федорівна, 1937 р. народж.
 с. Невір (зап. 01.08.2015 р.):
 А. К. — Крицька Анастасія Іванівна, 1933 р. народж.
 с. Погулянка (зап. 02.08.2015 р.):
 Й. К. — Корицький Йосип Михайлович, 1935 р. народж.
 М. Р. — Рабійк Марія Павлівна, 1941 р. народж.
 с. Сваловичі (зап. 04.08.2015 р.):
 Т. Ш. — Шкльода Тетяна Федорівна, 1932 р. народж.
 с. Судче (зап. 23.07.2015 р.):
 Г. К. — Кутинець Григорій Степанович, 1943 р. народж.
 Л. М. — Менделюк Любов Степанівна, 1948 р. народж.
 М. О. — Остемчук Марія Яківна, 1930 р. народж.
 с. Угриничі (зап. 25.07.2015 р.):
 Г. Л. — Лукашевич Галина Григорівна, 1963 р. народж.,
 уродженка с. Оленине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
 Є. Л. — Лукашевич Євгенія Миколаївна, 1938 р. народж.
 Ю. С. — Свірчкова Юлія Семенівна, 1939 р. народж.,
 уродженка с. Седлище
- с. Ходунь (зап. 04.08.2015 р.):
 Л. Б. — Божко Любов Яківна, 1932 р. народж., уродженка с. Бучин.
 N. — жінка приблизно 1950-х рр. народж.
 с. Щитинь (зап. 02.08.2015 р.):
 М. В. — Вознюк Михайло Володимирович, 1950 р. народж.
 О. В. — Вознюк Олена Василівна, 1953 р. народж.
1. Толстая С.М. *Полесский народный календарь*. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования). Москва: Индрик, 2005. 600 с.
 2. Ошуркевич О. Звичаї водіння куста на Волинському Поліссі. *Полісся: етнікос, традиції, культура: Зб. мат. Міжнар. наук. конф.* Луцьк, 1997. С. 103—110.

REFERENCES

- Tolstaya, S.M. (2005). *Polissya popular calendar*. (Traditional spiritual culture of the Slavs. Modern research). Moscow: Indrik [in Russian].
- Oshurkevych, O. (1997). Customs vodinnia Kusta in Volyn Polissya. *Polissya: ethnics, traditions, culture: The collection of materials of International scientific conference* (Pp. 103—110). Lutsk [in Ukrainian].